

marife

dini araştırmalar dergisi
Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 22 • sayı / issue: 2 • kiş / winter 2022

'Akîdetü İbn Dakîku'lîd Örneği Üzerinden Din Eğitimi Bağlamında Akîde Metinlerinin Önem ve Değeri

The Importance and Value of Creed Texts in the Context of Religious Education trough the Example of 'Aqida Ibn Daqiq al-'id

Hasan Çetinel

Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Bilimleri Anabilim Dalı
Assist. Prof., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Theology, Department of Religious Sciences
Nevşehir / Türkiye
hasancetinel@nevsehir.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-9851-2711>

Article Type / Makale Tipi
Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1176753

Article Information / Makale Bilgisi
Received / Geliş Tarihi: 17.09.2022
Accepted / Kabul Tarihi: 13.12.2022
Published / Yayın Tarihi: 30.12.2022

Cite as / Atıf: Çetinel, Hasan. "'Akîdetü İbn Dakîku'lîd Örneği Üzerinden Din Eğitimi Bağlamında Akîde Metinlerinin Önem ve Değeri". *Marife* 22/2 (2022): 759-784. <https://doi.org/10.33420/marife.1176753>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

e-ISSN: 2630-5550

<https://marife.org/tr/>

Akâidetü İbn Dakîkâl'îd Örneği Üzerinden Din Eğitimi Bağlamında Akide Metinlerinin Önem ve Değeri

Özet

Her din, itikadi bir temel üzerine kuruludur. İslam, önemine binaen inanç sisteminin odağına tevhit inancını yerleştirmiştir. Bu mihver kavram, İslam tarihi içerisinde Müslüman bireylere, Allah'ın zati ve sıfatlarını öncelikli konu edinen, Kur'an-Sünnet merkezli akli delillerle desteklenen bir inanç eğitim modeli ile öğretilmeye çalışılmıştır. Rasûlullah'ın (s.a.v.) vefatı sonrasında yaşanan fikri ve siyasi bir dizi ihtilaf, mezheplerin doğuşuna ve beraberinde İslami ilimlerden Kelam ve Akâid'in teşekkülüne zemin hazırlamıştır. Bu ilim dallarının teşekkülü sürecine, artan fetih hareketleri sonucunda Müslümanların farklı dini-etnik toplumlara iletişime geçmeleri ve tercüme yoluyla İslam dünyasına giren Yunan felsefesinin yaygın ilgi görmesi de tesir etmiştir. Bu süreçte kaleme alınan akâid eserleri çocuklardan, gençlerden, kadın ve ihtiyarlardan oluşan kalabalık kitlelere, Rasûlullah'ın (s.a.v.) vefatından hemen sonra baş gösteren ihtilafli kelâmî konuları onların anlayacağı sadelikte bir yöntemle öğretmeyi amaçlamıştır. Öncülüğünü Hanefî-Mâturîdî çizgide âlimlerin yüklediği, İslami ilimlerin gelişiminden süzülen nosyonun geniş halk tabanına yayılmasına katkı sağlayan bu ilim dalında kaleme alınan eserlerin inanç eğitimi açısından icra etikleri görevler yadsınamaz. Bu çalışmada, İslam tarihi içerisinde inanç esaslarının, nakli ve akli deliller doğrultusunda ilahi murada uygun bir tarzda öğretimi için kaleme alınan akâid metinlerinden bir tanesi, içerik analizine tabi tutulmuştur. Metnin genel yapısı üzerine analizleri, günümüz din eğitimi metodolojisinde yer bulan bir kavramsal çerçeve esas alınarak yapılan analizler takip etmektedir. Bu amaçla, ülkemizde henüz üzerine araştırma-inceleme yapılmamış olan İbn Dakîkâl'îd'e (ö.702/1302) ait "Akâidetü İbn Dakîkâl'îd" isimli eser seçilmiştir. Akâidetü İbn Dakîkâl'îd vb. muhtasar akide metinlerinde, istisnalarına rağmen derin kelâmî konular ayrıntıya girilmeden, uzun uzadıya eser isimlerine yer verilmeden ele alınmaktadır. Araştırmanın bir örnek üzerinden merkezize aldığı akâid metinleri, eğitimin tüm tür ve aşamalarında hâkim ögenin İslam olduğu geleneksel din eğitim-öğretiminin yapıldığı bir döneme ait metinler olarak nitelendirilebilir. Bu metinler, İslam coğrafyasının genelinde doktriner (confessional) tarzda din eğitimi yürütülen merkezler olan medreselerde, yüzyıllar boyu okutularak, dini eğitimin doktrin yönünün önemli bir parçası olmuşlardır. Araştırmanın hareket noktalarından bir tanesi; akâid metinlerinin, her ne kadar tevhit inancı, Allah ve sıfatları hakkında konuşmanın imkan ve sınırları, nübüvve dair meseleler, ahirete ilişkin durumlar vb. İslam inanç esasları gibi spesifik bir alana yönelik metinler olsa da yazıldıkları dönemin genel siyasi-sosyolojik hareketliliklerden etkilenen metinler olduklarıdır. Nitekim bu metinler, tarihsel süreçte İslam inanç esasları etrafında ortaya çıkan tartışmalar sonrasında gerçekleşen mezhep merkezli ayrışmalar karşısında hedef kitleyi, içeriğinde yer alan temel dini doktrinler etrafında birleştirmek gibi bir amaca yönelik hazırlanmışlardır. Araştırmanın birinci bölümünde konusu, yöntemi ve sınırlılıkları tanımlanmaktadır. Devamında; akâid ilminin tanımı, konusu, müellif İbn Dakîkâl'îd'in hayatı ve eserleri, literatür taraması yoluyla aktarılmaktadır. İkinci bölümde, Akâidetü İbn Dakîkâl'îd'in çevirisiyle, günümüz din eğitimi metodolojisinde yer bulan din eğitimi modelleri bağlamında metnin genel yapısı üzerine yapılan analizler yer almaktadır. Araştırmanın odağını söz konusu metnin günümüz din eğitimi metodolojisinde geliştirilemeye çalışılan din eğitimi modelleri ekseninde analizler oluşturmaktadır. Araştırmanın satır aralarında, "Yüzyıllar boyu İslam inanç esaslarının kalabalık kitlelere öğretilmesine, bu yönde dini tutum ve kimlik oluşturulmasına aracılık etmiş akâid eserlerinin bugünün dünyasında yeri nedir? Terk edilen geleneksel, doktriner/confessional din eğitimi anlayışıyla birlikte küreselleşme, çoğulculuk, çok kültürlülük, farklılıklar ve ötekileştirme gibi bir dizi kavramsallaştırmanın din eğitimi süreçlerini hedefler, yöntem ve teknikler noktasında etkilediği günümüzde akâid metinlerine ihtiyaç kalmadığı iddia edilebilir mi?" sorularına cevap aranmaktadır. Araştırma boyunca yapılan analizlerle elde edilen veriler, din eğitimi-öğretimi süreçleri planlanırken çoğulculuk, çok kültürlülük, farklılıklar ve ötekileştirme, küresel mali rekabet gibi bir dizi çağa ait kavramsallaştırmanın, birey ve toplum üzerindeki menfi etkileri dikkate alınarak, inanç eğitimi bağlamında öğretim programlarına yansıtılması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, İnanç, Akâid, Doktriner Din Eğitimi, İbn Dakîkâl'îd.

The Importance and Value of Creed Texts in the Context of Religious Education through the Sample of 'Aqida Ibn Daqiq al-'id

Summary

Each religion is based on a creed. Due to the importance of the subject, Islam places the principle of tawhid (the unity) at the core of the Islamic belief system. This key concept has been taught to Muslims in the history of Islam through a religious education model supported by Qur'anic and -Prophetic rational arguments which prioritize the essence and attributes of God. A series of intellectual and political conflicts after the death of the Messenger of Allah pave the way for the emergence of sects and the formation of Islamic sciences, Kalam and Aqid. As a result of the increasing conquest movements, the communication of Muslims with different religious-ethnic societies and the widespread interest in Greek philosophy, which entered the Islamic world through translations, also affected the formation of these branches of science. The akaid works written in this process aimed to teach the controversial theological issues that emerged immediately after the death of the Messenger of Allah to the children, young people, women, and old people in a simple way that they could understand. The function of the works which contributed to the spread of the notion that filtered from the development of Islamic sciences and which were pioneered by scholars in the Hanafi-Maturidi line, cannot be denied in terms of faith education. In this research, one of the creed texts written for the teaching of the principles of belief in Islamic history following the divine will in line with the narration and mental evidence was subjected to content analysis. Analyzes of the general structure of the text are followed by the analyzes based on a conceptual framework of the current religious education methodology. For this purpose, the work named "Akîdetü İbn Dakîkî'îd" belonging to Ibn Dakîkî'îd (d.702/1302), which has not been researched and studied in our country yet, has been selected. Despite the exceptions, deep theological issues are discussed without going into details and including the names of the works in the concise creed texts such as Akîdetü İbn Dakîkî'lîd. The creed texts, on which the research focuses through an example, can be characterized as texts belonging to a period in which traditional religious education was conducted. The dominant element in all types and stages of education was Islam in that period. These texts have been an important part of the doctrinal religious education by being taught for centuries in madrasas, the centres of doctrinal (confessional) religious education throughout the Islamic geography. One of the main points of the research is that the texts were affected by the general political-sociological movements of that period although there are texts for a specific field such as the principles of Islamic belief, the belief in tawhid, the possibilities and limits of talking about Allah and His attributes, issues related to prophethood, situations related to the hereafter etc. These texts have been prepared with the aim of uniting the target audience around the basic religious doctrines in their content against the sectarian-centred divisions that took place after the debates about the Islamic belief principles in the historical process. In the first part of the study, the subject, the method and the limitations are defined and later the definition of the science of creed, its subject, and the life and works of the author Ibn Dakîkî'îd are conveyed through literature review. In the second part, there are analyzes of the general structure of the text in the context of religious education models of the current religious education methodology besides the translation of Akîdetü İbn Dakîkî'îd. The research focuses on the analysis of the text in the context of religious education models tried to be developed in today's religious education methodology. The research tries to answer some questions: "What is the place of the creed works that have mediated the teaching of Islamic belief principles to large masses for centuries and the formation of religious attitudes and identities in this direction in today's world? Can it be claimed that there is no need for creed texts today that a series of conceptualizations such as globalization, pluralism, multiculturalism, differences and marginalization together with the abandoned traditional, doctrinal/confessional understanding of religious education affect the religious education processes in terms of targets, methods and techniques? The data obtained through the analyzes reveal the necessity of reflecting the several contemporary conceptualizations such as pluralism, multiculturalism, differences and marginalization, and global financial competition to the teaching programs in the context of faith education while planning the religious education-teaching processes, considering the negative effects on the individual and society.

Keywords: Religious Education, Faith, Creed, Confessional Religious Education, Ibn Daqiq al-'id.

Giriş

İnsan, hiçbir şey bilmez halde geldiği hayatta, sınırlı imkân ve yeteneklere sahip bir varlık olarak fizyolojik ve zihinsel gelişim gösterdikçe gerek kendi varlığı gerekse doğduğu evren hakkında bir anlam zemini elde etme imkânına sahip olmaktadır. Bu süreç çoğu zaman içine doğduğu sosyal çevrenin, toplumun ve kültürün etkinliğinin hissedildiği ideolojik, dini temelli bir anlam yüklemesi şeklinde gerçekleşmektedir. Bazen de İbrahim peygamber örneğinde olduğu gibi bireyin akli soruların sonucunda aşkın bir varlık fikrine yani Allah inancına ulaşmasıyla tamamlanmaktadır.

“Varlığımızın delillerini (kâinattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde göstereceğiz ki, o Kur’an’ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. Rabbinin, her şeye şahit olması yetmez mi?”¹ ayetinin de işaret ettiği üzere insan varlığında ve kendisini kuşatan evrende bezeli izleri sürerek, yaratanın rahmetinin eseri olarak kulu ve elçisi Hz. Muhammed’e gönderdiği vahyin, bir anlamda bu ayetlerin yazıya dökülmüş şekli olduğunun ayırıcına varmaktadır.

İslam inanç sistemi açısından insan fitri olarak bu müşahedeye, keşfe müsait bir varlık olarak yaratılmıştır. İnsanın kendi varlığında ve evrende mündemiç (içkin) ayetler üzerinden ulaştığı aşkın varlık fikrinin vahiyle uyuşmasının önemi göz ardı edilmemelidir. Zira vahiyle uyuşmayan Tanrı algısı, bizzat dünyevileşmiş insan marifetiyle pasifize edilmiş, hayata müdahil olmaktan uzak bir ilah düşüncesinin ürünüdür. İslam inanç sistemiyle çelişen insanın bu ikircikli yaklaşımı, dinin birinci kaynağı Kur’an’da, *“Allah’ın kadrini gereği gibi bilemediler.”²* gibi ayetlerde eleştirilmektedir. İslam, konunun önemine binaen İslam inanç sisteminin merkezine tevhit inancını koymuştur. Bu mihver kavram, İslam tarihi içerisinde Müslüman bireylere, Allah’ın zatı ve sıfatlarını merkezine alan Kur’an ve Sünnet merkezli, akli delillerle desteklenen bir inanç eğitim modeli ile öğretilmeye çalışılmıştır. Zarûrât-ı dîniyye kapsamındaki inanç esaslarını bir sistematiğe ele alan bu eserler, ortaya çıktıkları çağdan bugüne inanç eğitimi açısından önemli bir öğrenme alanı ve dini kaynak olarak, farklı biçimlerde ve ortamlarda okunmaya devam etmişlerdir. Akâid metinlerinde ele alınan inanç esaslarının zarûrât-ı dîniyye kapsamında olduğuna dair vurgu, şu amaçla yapılmıştır: “Dinden oldukları sübût ve delâlet açısından kesin bir delille belirlenmiş hususlar” şeklinde tanımlanabilen zarûrât-ı dîniyye kavramı, dinin temel ilkelerine işaret ettiğinden, daha çok kelimelere tekabül etmektedir.³ Seleften bir kısım âlimle başlayan ve ehl-i sünnet geleneğinin doğuş çağında İslam inanç sisteminin sınırlarının nakli ve akli delillerle ortaya konduğu bu ilim dalına ait metinler, bir anlamda İslam inançlarını doktriner tarzda ele almaktadırlar.

1. Araştırmanın Konusu ve Yöntemi

Araştırmada, İslam tarihi içerisinde inanç esaslarının, nakli ve akli deliller

¹ Kur’an-ı Kerim Meali, çev. Halil Altıntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), Fussilet, 41/53.

² ez-Zümer, 39/67.

³ Mahmut Çınar, “Zarûrât-ı dîniyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 44/138.

doğrultusunda ilahi murada uygun bir tarzda öğretimi için kaleme alınan akâid metinlerinden bir tanesi, içerik analizine tabi tutulmuştur. Metnin genel yapısı üzerine analizleri, günümüz din eğitimi metodolojisinde yer bulan bir kavramsal çerçeve esas alınarak yapılan analizler takip etmektedir. Bu amaçla, ülkemizde henüz üzerine araştırma-inceleme yapılmamış bir metin seçilmiştir. Seçilen akâid metni, yaşadığı yüzyılda ilmi ve saygınlığı nedeniyle halktan, ulemâ sınıfından ve yöneticilerinden tazim görmüş,⁴ müçtehit imam İbn Dakîkul'îd'e (ö.702/1302) aittir. Metnin seçiminde etkili olan bir diğer faktör, ehl-i sünnet itikadının klasik metinleri arasında yer alan İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) ait *"el-Fıkhü'l-ekber"* ve Tahavi'ye (ö. 321/933) ait *"el-Akîdet'üt-Tahaviyye"* gibi klasik akâid metinlerine olan benzerliğidir. Araştırmanın birinci bölümünde konusu, yöntemi ve sınırlılıkları aktarıldıktan sonra akâid ilminin tanımı, konusu, müellif İbn Dakîkul'îd'in hayatı ve eserleri, literatür taraması yoluyla ele alınmaktadır. İkinci bölümde ise kaynak metin, *'Akîdetü İbn Dakîkul'îd'*in çevirisiyle, günümüz din eğitimi metodolojisinde yer bulan din eğitimi modelleri bağlamında metnin genel yapısı üzerine yapılan analizler yer almaktadır.

Araştırmanın odak problemini, seçilen metnin içeriğinin kelâmî tarzda, kelimeler metodolojisi doğrultusunda analizi oluşturmamaktadır. Sınırlılık olarak belirtilmesi gereken bir diğer husus, araştırmanın farklı akâid metinlerinin içeriklerinin kıyaslandığı karşılaştırmalı bir metin analizi çalışması da olmadığıdır. Araştırmanın odağını söz konusu metnin günümüz din eğitimi metodolojisinde geliştirilemeye çalışılan din eğitimi modelleri ekseninde analizler oluşturmaktadır. Bu hedefe yönelik olarak, ihtiyaç durumlarında diğer akâid metinlerine de atıfta bulunulmuştur.

2. Akîdetü İbn Dakîkî'l-Îd

2.1. İbn Dakîkul'îd

Tam Adı Ebû'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Ali. b. Vehb el-Kuşeyrî el-Kûsî'dir. Künyesinin ilginç bir öyküsü vardır. Babasının büyükbabası Mutî'nin bir bayram günü giydiği elbisenin beyazlığı öyle göz alıcıdır ki görenler, bayram unu gibi anlamında "Dakiku'l-îd" benzetmesinde bulunurlar. Bu lakap artık onun ve neslinden gelenlerin ortak nisbesi haline gelecektir. Hicri 624'de (1228) ebeveyninin hac yolculuğu sırasında bir gemide dünyaya gelen İbn Dakîkul'îd, memleketi olan Mısır'ın Saîd bölgesindeki Kûs şehrinde büyümüştür.⁵Babası Mâlikî mezhep imamıydı ve ilk fıkıh eğitimi ondan aldı. Şafîî fıkıh eğitimi ise İzzeddin İbn Abdüsselam'dan (ö. 660/1262) alan İbn Dakiku'l'îd, dönemin seçkin birçok isminden hadis ilmi eğitimi de almıştır. İbn Dakiku'l'îd, "takıyyü'd-dîn" lakabını şahsen de taşıyan muttaki bir âlimdi. İslami ilimlere hâkim olan, cahiliye dönemi söz sanatlarında uzman addedilen İbn Dakiku'l'îd, kendisine kafa karıştıran sorularla gelen samimi herkese cevap üretebilecek kadar da aklî ilimlere hâkimdi. Bunun yanı sıra iyi bir hatip

⁴ Fatıha Bozbaş, "Eyyûbî ve Memlûklü Dönemi Mısır'ında Fukahâ-Siyâsî Otorite İlişkisi", Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 2/2 (2020), 102.

⁵ Ahmet Özel, "İbn Dakîkul'îd", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999), 19/407.

olarak tanınırdı. Tefsir, hadis, fıkıh, edebiyat vb. farklı ilimlerdeki vukufiyeti yanı sıra geceleri ibadet ve taatla ihya eden âbid bir yönü de vardı. Ahmed Muhammed Şakir, onun içtihat ehli olduğu noktasında bir kuşkunun olmadığını da ayrıca belirtir.⁶

Araştırmada, akâid metni analize tabi tutulan İbn Dakiku'l'îd, inançta Eş'ariyye mezhebine mensup bilinse de mezhep taassubunu ve taklidi eleştiren görüşleri mevcuttur. Onun ilmi meselelere yerine göre mezhepler üstü bir bakış açısıyla yaklaştığı kaydedilmektedir. Nitekim Maliki imamı bir babadan dünyaya gelen İbn Dakiku'l'îd, bazı görüşlerine katılmadığını belirttiği İmam Şafii'nin mezhebinin uzun süre kadılık görevini üstlenmiştir.⁷

Önemli eserleri:

- *el-İlmâm fî ma'rifet-i ehâdîsi'l-ahkâm*: Oldukça hacimli bir eser olup tamamlayamadan vefat ettiği bilgisi vardır.⁸

- *el-İlmâm bi ehâdîsi'l-ahkâm*: Bir önceki eserinin muhtasarı mahiyetinde olup⁹, Hüseyin İsmail el-Cemel tarafından tahkiki yapılmıştır.¹⁰

- *İhkâmü'l-ahkâm şerh-u umdetü'l-ahkâm*: İmam Makdisî'nin sahih ahkam hadislerini derlediği eseri 'Umdetü'l-ahkâm'ın şerhidir. Ahmed Muhammed Şakir tarafından tahkiki yapılmıştır.¹¹

- *Şerhu'l-Erba'îne hadisen*. İmam Nevevî'nin (ö. 676/1277) kırk hadisinin İbn Dakiku'l'îd tarafından yapılan şerhidir.¹²

2.2. Akâidetü İbn Dakîkû'l-Îd Hakkında

Akâid ve akîde, bir şeyin kenarlarını toplamak hakiki anlamı yanı sıra istiare yoluyla "akıt, sözleşme" anlamlarına da gelen "عَقْدٌ" kökünden türeyen kelimelerdir.¹³ Allah ile kul arasındaki sıkı ve koparılamayan bir bağa işaret eden iman olayı, Allah ile kulu arasında bir sözleşme niteliği taşımaktadır. İlk dönemlerde akâid yerine "fıkıh" ve "usulü'd-dîn" kavramları kullanılmış olsa da sonraki dönem âlimlerinin yaptıkları dini ilimler, dini olmayan ilimler tasnifinde dini ilimlerin başında yerini almıştır.¹⁴ Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), akâidin Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününe ilişkin halleri tanımak olduğunu; ma'rifetullâhın Allah'ı zâtı ve sıfatlarıyla tanımakla gerçekleşebileceğini belirtir. Bu anlamda Allah'ın zâtı ve sıfatlarının O'nun keremi, fiilleri, ahkâmındaki hikmetleri ve isimlerinin bilinmesiyle kavranabileceğini, ayrıca Kur'an'ın tüm bu sayılan

⁶ Ebu'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Ali b. Vehb el-Kuşeyrî İbn Dakîkû'l'îd, *İhkâmü'l-ahkâm şerh-u umdetü'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Mektebetü's-sünne, 1997), 19-20.

⁷ Zeynüddîn Abdürrahîm Hüseyinî, *Nazm-u kit'ab'il-iktirâh* (Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 2006), 25.

⁸ Özel, "İbn Dakîkû'l'îd", 19/408.

⁹ Özel, "İbn Dakîkû'l'îd", 19/408.

¹⁰ Ebu'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Ali b. Vehb el-Kuşeyrî İbn Dakîkû'l'îd, *el-İlmâm bi ehâdîsi'l-ahkâm*, thk. Hüseyin İsmail el-Cemel (Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 2002).

¹¹ İbn Dakîkû'l'îd, *İhkâmü'l-ahkâm şerh-u umdetü'l-ahkâm*, 7.

¹² Özel, "İbn Dakîkû'l'îd", 19/409; Ebu'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Ali b. Vehb el-Kuşeyrî İbn Dakîkû'l'îd, *Şerh-ul erba'îne hadisen* (Mekke: Mektebetü'l-Faysaliyye, ts.).

¹³ Râğib el-İsfahânî, *Müfredât* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 714.

¹⁴ Hüseyin Doğan, *İslam İnanç Esasları* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 29.

hususlarla ilgili başka hiçbir kitapta olmadığı kadar delil içerdiğini belirtir.¹⁵ Akâid ilmi, İslam dininin amelî boyutundan ziyade îtikâdî hükümlerine odaklanan bir ilim olarak, iman esaslarını yorumlarken selevîn metoduna uygun tarzda, yalnızca nakle dayalı bir metot benimseyebildiği gibi kelamcılarının metoduna benzer şekilde aklî açıklamalarda da bulunabilmektedir. Akâid, İslam dininin inanç esaslarından muhtasar olarak, selevîn nakle dayalı metoduna uygun şekilde derin tartışmalardan uzak kalarak bahseden bir ilim dalıdır.¹⁶

Peygamberin vefatı sonrası İslam dünyasında ortaya çıkan fikhî-amelî ve îtikâdî mezhepler, “ehl-i sünnet” şeklinde bir kavramsallaştırmaya zemin hazırlamıştır. Gölcük, sünnet ve cemaat ehli kavramsallaştırmasını ele aldığı bölümde, bu oluşumun bir zorunluluktan doğduğunu belirtir. Gölcük, sünnet ve cemaat ehlini Şia, Mu'tezile ve Havaric gibi mezhebi oluşumlar karşısında kitaba ve sünnete sağlam, sarsılmaz, kopmaz bağlarla tutunan bir kitle olarak tanımlar.¹⁷ Bu topluluğun tarih içerisinde teşekkülü ve serencamı da aşamalı gerçekleşmiştir. Hicri üç yüze kadar olan dönemde Selevîye, Sifatîye, Eş'ariyye ve Mâturîdiyye mektepleri Akâid ilminin etkin ekolleri olmuştur. Bundan sonraki dönem İmam Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) kadar olan iki yüzyılı kapsar ki mütekaddimîn dönemi olarak adlandırılır. İmam Gazzâlî, Akâid ve Kelâm ilmi tarihi açısından müteahhirîn dönemin başlangıcı kabul edilir.¹⁸ Dolayısıyla bu araştırmaya kaynaklık eden İbn Dakîkûl'îd'e ait akâid metni, müteahhirîn döneminde kaleme alınmış bir akâid metnidir. Ancak akâide ait meseleleri ele alma yöntemi ve akâid metninin içeriği ilk dönem akâid metinleriyle ağırlıklı olarak benzeşmektedir.

Araştırmaya konu olan risâle sekiz varaktan oluşmaktadır ve büyük bir bölümü Allah'ın sıfatlarının açıklanmasına ayrılmıştır. Bilinen tek şerhi, *el-İkdü'n-nazîd* adıyla İbrâhim b. Ebû Şerîf el-Kudsi tarafından yapılmıştır.¹⁹

¹⁵ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l Çayb-Tefsîru'l Kebîr* (Beyrut: Dâr-u İhyâ'it-Türâsî'l Arabî, 2008), 31/253.

¹⁶ Şerafettin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelâm* (Konya: Tekin Kitabevi, 1991), 27.

¹⁷ Şerafettin Gölcük, *Kelâm Tarihi* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2000), 83-84.

¹⁸ Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 58-60; Gölcük, *Kelâm Tarihi*, 84.

¹⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Akîdetü İbn Dakîkûl'îd”, TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989), 2/257. Yavuz tarafından DîA'ya yazılan maddede, Kâtip Çelebi tarafından İbn Dakîkûl'îd'e nisbet edilen eserin bir nüshasının Süleymâniye Kütüphanesinde olduğu bilgisi verilmektedir. Eserin el yazmasına ulaşmak amacıyla Süleymaniye Kütüphanesiyle iletişime geçilmiş, TDV İslam Ansiklopedisi kaydına göre, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, 1803/3'te bulunan 19 numaralı yazma, talep edilmiştir. Kütüphaneden elde edilen yazma üzerinde yapılan incelemede söz konusu yazmanın İbn Dakîkûl'îd Akâid'i olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kütüphane yönetimiyle ikinci kez iletişime geçilerek bir hata sonucu farklı bir yazma gönderilmesi ihtimali gündeme getirilmiştir. Kütüphane yönetimi tarafından bir hatanın söz konusu olmadığı, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, 1803/3'te kayıtlı yazmanın daha önce gönderilen yazma ile aynı olduğu bilgisi paylaşılmıştır. Her ne kadar literatürde böyle bir nüshadan bahsedilmiş ise de gönderilen nüshadan anlaşıldığına göre bu akâid metninin iddia edildiği gibi İbn Dakîkûl'îd'e ait olmadığı, İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî'ye (ö. 478/1085) ait, “Lüma'u'l-edille fi kavâ'idî ehli's-sünne” isimli muhtasar akâid metni olduğu anlaşılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, 1803/3'te kayıtlı yazmanın ilk varacağı dikkatle incelendiğinde; besmele ile başlayan metnin devamında müellif, Allah'a hamdü senada bulunduktan sonra; “هذا وقد استدعيتكم الله”

diyerek söze girer. İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî'nin muhtasar akâid konularını içeren eseri, ismini burada geçen ifadeden almıştır. Bkz. İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, Lüma'u'l-edille fi kavâ'idî Ehli's-sünne (İstanbul: Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, 1803/3), 1.

Araştırmanın konu edindiği İbn Dakîkûl'î'd Akâid'i, 2022 yılında Nizâr Hamâdî tarafından edisyon kritiği yapılan ve Tunus'ta Dâru'l-İmâm b. 'Arafe yayınevi tarafından basımı yapılan nüsha esas alınarak incelenmiştir.²⁰

2. 3. Akîdetü İbn Dakîkû'l-Îd Tercümesi

Hamd âlemin Rabbi Allah'adır, salât Âdem'in oğlu Muhammed aleyhisselâmadır. Allah'ın varlığına iman ederiz. O diridir. Onun varlığının başlangıcı da sonu da yoktur. Onun dışında kalan melek, felek, can, insan, cin ne varsa varlığı Sübhân olan Allah'tandır. Onun dışında varlığı zorunlu (Vâcibü'l-vücûd) şey yoktur. Gökler ve yer, her biri yokluktan var edilen muhdes varlıklardır. Yoktan var oldular. Kim onların ezeli olduğuna inanırsa kâfir olur. Biz Allah'ın tüm malumatı bildiğine iman ederiz. Onun ilmi küçük (cüziyyât), büyük (külliyyât) her şeyi kuşatır. Semi'dir, duyulması gereken her şeyi duyar. Basîr'dir, görülebilen her şeyi idrak eder. Onun bilgisi için en açık şey de birdir en kapalı şey de. Gökte ve yerde zerre miskal hiç bir şey O'nun bilgisinden kaçmaz. O, tüm mümkinâta güç yetirir. Kudretine hiç bir şey engel olamaz. O'nun istediğine engel olabilecek bir güç yoktur. Mizacı (niteliği) olmaksızın O'nun kudreti, eşyanın üzerindedir. Yaratması da malzemesizdir. O'nun her şeye gücü yeter. O'nun iradesi kendine hastır ve meşîeti doğrultusunda kimi mevcudatı diğerine tercih edebilir. Yine kendi iradesi doğrultusunda bazı nesnelere diğerlerinden üstün kılabilir. Âlemin varlığı O'nun dilemesi ve kudreti dolayısıyladır. "O, bir şeyin olmasını dilediğinde "Ol!" der ve olur." (Yâsîn, 36/82).²¹

O mütekellimdir, emreder, nehyeder. Kur'an'ı bir hidayet kaynağı ve doğruyu yanlıştan ayırt etmek üzere peygamberi Hz. Muhammed'e indiren O'dur. Sonradan yaratılan hiç bir varlık O'na benzemez. Zatının diğer zatlara benzemediği gibi O'nun sıfatları da diğer varlıkların sıfatlarına benzemez. O'nun zatı ve sıfatları hiç bir varlığa hulûl etmez. Sonradan yaratılan varlıklara has tüm sıfatlar O'nun için muhaldir. Varlığı, diğer tüm varlıklardan önce ve zorunlu olduğu için O, bunlardan yücedir ve mukaddestir.²²

Tahayyül edilen ve vehmedilen her şeyden mukaddestir. Düşüncelerin kuşatmasından yücedir. Bedenlerin kusurlarından mütekebbirdir. "O'nun benzeri hiç bir şey yoktur. O, işitendir, görendir" (eş-Şûrâ, 42/11). Tüm kemal sıfatlarıyla muttasıftır. Her türlü noksandan beridir. Tüm hacetler O'ndan istenir. Tüm işler O'na döner. İlahlıkta tektir. O'nun zıddı, ortağı, rakibi ve çocuğu yoktur. "Gökte ve yerde ne varsa hepsi Rahman'a kul olarak gelir." (Meryem, 19/93). Hayrı ve şerri ile kaderin tamamına iman ederiz. Tüm canlılar, zatı ile, sıfatları ile hareketleri ve durmaları ile O'nun irade ve kudreti üzere hareket ederler. "Siz dileyemezsiniz. Ancak Allah diler." (el-İnsân, 70/30). Onun yüce kudreti, tüm kudretlerin üzerindedir ve O'nun yüce meşîeti, tüm meşîetlere galiptir. Kişi ile kalbi arasına girer. Dilediği bir hususta tüm mahlûkatın iradelerini engeller. Dilediği nefis için bir sebebe ihtiyaç duymadan istediğini yapar.²³

²⁰

²¹ İbn Dakîkû'l'îd, *Akîdetü İbn Dakîkû'l'îd / Akîdet-ü ehli's-sünneti ve'l-cemâ'a*, 5.

²² İbn Dakîkû'l'îd, *Akîdetü İbn Dakîkû'l'îd / Akîdet-ü ehli's-sünneti ve'l-cemâ'a*, 5-6.

²³ İbn Dakîkû'l'îd, *Akîdetü İbn Dakîkû'l'îd / Akîdet-ü ehli's-sünneti ve'l-cemâ'a*, 6-7.

Müsebbipler olsa da dilediği zaman sebeplere engel olur. Müsebbible sebebin arasını ayırır. "Dedik ki; Ey ateş! İbrahim için serin ve esenlik ol." (el-Enbiyâ, 21/69). Rasulullah'nın (s.a.v.) bize haber verdiği ve kast ettiği anlam ve veche göre, ru'yetullah'ın ahirette gerçekleşmesi caizdir. Allah'ı O'nun hakkında caiz olmayan teşbihlerden tenzih ederiz.

Kitapta ve Sünnette geçen tartışmalı lafızlar hakkında da aynı şeyi söyleriz. O'nun celaline yakışmayan sıfatlardan Allah'ı tenzih ederiz. Bununla birlikte O'nun ve Rasûlü'nün kastettiği doğrultuda söylenenlere hak ve doğru diye iman ederiz. Kitaptan ya da Sünnetten her hangi bir şeyi biri tevil ettiğinde şayet Arap dilinin gereklerine yakınsa ve onların konuşmalarında karşılığı varsa, onu inkâr etmeyiz ve bidat de ilan etmeyiz. Şayet uzak bir tevilse, kabul etmekten kaçınır ve reddederiz. İmanın temel kuralı olan tasdik etmeye döneriz. Tenzihle birlikte arzu edilen veche göre imanın anlamına esas anlama ve tasdike döneriz.²⁴

Sıfata ilişkin lafzın anlamı, Arap'ın hitabında geçtiği ve derinlemesine incelemeksizin söylediğimiz, Allah-ü Teâlâ'nın "Allah'tan yana yaptığım eksikliklerden dolayı bana yazıklar olsun!" (ez-Zümer, 39/56) kavlini göz önüne alarak, zahir ve açık anlamından gayrısı değildir. Bu lafzı, Allah'ın hukukuna uygun ve O'nun zatı hakkında vacip olduğu bir anlama ya da ona yakın bir anlama hamlederiz ve üzerinde fazla durmayız.

Rasûlullah'ın (s.a.v.) "Müminin kalbi Rahmân'ın iki parmağının arasındadır."²⁵ kavli de bunun gibidir. Biz, kalbin iradesi ve inançlarının Allah'ın tasarrufu altında olduğu ve O'nun kalpte vaki olduğuna hamlederiz.²⁶ Diğer durumlarda da durum buna benzer şekilde Arap'ın kelimelerinde olduğu gibi işitenin duyduğu sözden anladığı şekliyledir.

Bütün meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine küllî bir imanla iman ederiz. Cebrail, Mikail, Azrail gibi ismi sabit olanlara bizzat ve ismi sabit olmayanlara da topluca (icmâlen) iman ederiz. İndirilmiş kitaplarda da durum aynıdır. O'nun tarafından gönderilmiş peygamberlerden isimlerini bildiklerimize bizatihi, isimlerini bilmediklerimize de icmâlen iman vacip olur. Nas ya da tevatür yoluyla varlığı sabit bir peygamberi inkâr etmek, küfürdür. Hz. Muhammed'i bütün yaratılmışlara hak üzere gönderdiğine iman ederiz. Aralarında Kur'an-ı Mecîd'in yer aldığı mükemmel mucizelerle göndermiştir.²⁷ "Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemez. O, hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye lâyık olan Allah tarafından indirilmiştir."²⁸ Onlara bir benzerini getirmeleri konusunda meydan okuyarak bütün söz ustalarını ve fasihleri acze düşürdü. De ki: "Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'an'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler." (el-İsrâ, 17/88.). Yine onun benzeri bir sure getirme üzerine meydan okumuştur: "Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'an) hakkında

²⁴ İbn Dakîkâl'î'd, *Akîdetü İbn Dakîkâl'î'd / Akîdet-ü ehli's-sünneti ve'l-cemâ'a*, 8.

²⁵ Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünen-i İbn-i Mâce* (Kahire: Dâr-u İhyâ'il-Kütübî'l 'Arabî, td.), 3834; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedi Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-'Arnâvût - Adil Mesud (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 29/160.

²⁶ İbn Dakîkâl'î'd, *Akîdetü İbn Dakîkâl'î'd / Akîdet-ü ehli's-sünneti ve'l-cemâ'a*, 9.

²⁷ İbn Dakîkâl'î'd, *Akîdetü İbn Dakîkâl'î'd / Akîdet-ü ehli's-sünneti ve'l-cemâ'a*, 10.

²⁸ Fussilet, 41/42.

şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sure getirin".²⁹ Onları topluca çaresiz bıraktı. Kendileri hakkında daha önceden Cennet sözü verilenler ona icabet ettiler.³⁰

Kur'an'ın dışında yine onun eliyle açığa çıkacak, gaipten haber verme, yemek ve suyu çoğaltma, ağacın ona gelmesi, hutbe verdiği kütüğün ona özlemi, ayın yarılması ve bunlardan başka adalet ehli tarafından aktarılan sahih haberlerde bildirilen diğer mucizelerle onu destekledi. Bununla birlikte Rasûlullah (s.a.v.), züht sahibiydi ve Allah'ın katındakiyle ahiret yurduna rağbet ederdi. Bütün işlerde sebeplerden önce Allah'a dayanırdı. Rablerin Rabbi'ne itimat ederdi. Kendisinden başka hiç kimsenin şahitliğine ihtiyaç duymayacak kadar çok sayıda şerefli halinin yanı sıra çokça zikreder, ibadette bulunur, Allah'ı anardı. Geceleri ayakları şişene kadar kıyamda dururdu.³¹

Allah katından ona bildirilen; gökyüzünün yarılması, yıldızların saçılması, güneşin söndürülmesi, evrenin yok olması ve canlıların kendi bedenleriyle ahirete intikal etmesi şeklindeki tüm haberlere iman ederiz. "O gün insanlar amellerinin kendilerine gösterilmesi için bölük bölük kabirlerinden çıkacaklardır. Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir." (el-Zilzâl, 99/6-8). Kulların hesaba çekilmeleri, amellerin tartılması, sıratın geçmeleri, nimet yurdu olan Cennet'e, azap yurdu olan Cehennem'e yerleşmeleri bütün bunlar azap veya mükâfat şeklinde cennet ve cehennemde yaşanılacak, gerçek olaylardır.³²

Kur'an'da ve Rasûlullah'tan (s.a.v.) varit olan sahih rivayetlerde yer alan tüm meselelere, zahiri akla uygun olduğu sürece zahiriyle iman ederiz. Kabirde azaba ve mükâfata, iki meleğin imandan sorguya çekeceğine, sûra ve ona üfleneceğine, ruhların bedenlere döneceğine; İsa'nın yeryüzüne inmesi, Deccal'ı öldürmesi; Yecüc ve Mecüc'ün ortaya çıkması, dabbetü'l arz gibi kıyametin sahih alametlerinin olduğuna iman ederiz.³³

Rasûlullah'ın (s.a.v.) tüm ashabını dost edinir, hiçbirisine sövmeyiz, kin taşımayız, olmayan bir kusuru onlara yakıştıramayız. Onların hayırda öncü, faziletli ve Allah'ın dinine destek veren, kıyamete kadar İslam'ın yolunu açan kişiler olduklarını biliriz. Onlardan sonra şehadet getiren her dil, imanın hasletlerinden bir haslet barındıran her kalp, onların iyiliklerinden bir iyilik yapmaktadır ve onların açtıkları bir yoldan ilerlemektedir. Çünkü "Her kim dinde güzel bir çığır açarsa kendisi için bir ecir ve kıyamet gününe kadar onu yapanın ecrinden bir pay vardır."³⁴ İman ise en büyük iyiliktir ve sünnetlerin en yücesidir. Nerede Allah'ın adının anıldığı bir yurt ve meşit varsa onlar için bundan bir pay vardır.³⁵ Aralarında vuku bulan tartışma ve mücadelelerin bir kısmı uydurmadır, batıldır ve bunlara iltifat edilmez.

²⁹ el-Bakara, 2/23.

³⁰ İbn Dakîku'l-İd, *Akîdetü İbn Dakîkal'îd /'Akîdet-ü ehli's-sünneti ve'l-cemâ'a*, 11.

³¹ İbn Dakîku'l-İd, *Akîdetü İbn Dakîkal'îd /'Akîdet-ü ehli's-sünneti ve'l-cemâ'a*, 12.

³² İbn Dakîku'l-İd, *Akîdetü İbn Dakîkal'îd /'Akîdet-ü ehli's-sünneti ve'l-cemâ'a*, 12.

³³ İbn Dakîku'l-İd, *Akîdetü İbn Dakîkal'îd /'Akîdet-ü ehli's-sünneti ve'l-cemâ'a*, 13.

³⁴ Müellif burada muhtelif hadis kaynaklarında farklı tarihlerle yer alan, Müsned-i Ahmed'de de 19183 numaralı hadis-i şerifte bildirilen bir hususa atıfta bulunmaktadır. Bkz. Hanbel, *Müsnedi Ahmed b. Hanbel*, 29/519.

³⁵ İbn Dakîku'l-İd, *Akîdetü İbn Dakîkal'îd /'Akîdet-ü ehli's-sünneti ve'l-cemâ'a*, 13-14.

Doğruluğu bilinen tartışmaları ise en güzel şekilde tevil eder ve uygun bir çözüm yolu ararız. Çünkü onlar önceden Allah tarafından övölmüş bir topluluktur. Bu tür rivayetler teville hamledilebilir. şüpheli olan şeyler ise malumu iptal etmez. Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin imametlerinin hak olduğuna iman ederiz. Onlardan her biri, arada zulüm, haksızlık, gasp olmaksızın şeri delillerle, hak ederek hilafet makamını elde etmişlerdir. Malik'e (ö. 179/795) Rasûlullah'tan (s.a.v.) sonra kimin en faziletli olduğu soruldu. "Ebu Bekir ve Ömer'dir, bunda bir şüphe mi var?" dedi. Sünnete bağlı büyük hadis ehli ve fetva sahibi imamlar bu inanç üzeredirler.

Ecellerin, Allah'ın bilgisi üzere gerçekleşeceğine, onun bildiği vaktin ne öncesine alınabileceği ve ne de geciktirilebileceğine inanırız. Bir kimsenin Allah'ın bilgisi üzere belirli bir vakitte gerçekleşecek ecelini bizler engelleyemeyiz. İyiliği emir ve kötölükten nehyin buna gücü yeten, iyiliğin ve kötölüğün ne olduğunu bilen, bunu yaptığı takdirde güç yetirmeyeceği bir meşakkatle karşılaşmayacağını düşünene herkese farz olduğuna iman ederiz. Günahıtan korunmak, Allah'ın tevfikeyidir ve O'ndan başka da Rab yoktur³⁶

3. Akīdetü İbn Dakīkâl'îd'in İçerik Analizi

3. 1. Metin Üzerine Genel Analizler

Metin boyunca İslam tarihinde derin tartışmalara sahne olmuş birçok kelâmî konuya yüzeysel şekilde temas edildiği dikkat çekmektedir. Bu konular arasında, öncelikle Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatları hakkında konuşmanın imkân ve esaslarına dair hususlara yer almaktadır.

Müellif, akâid eserine Allah'ın varlığı ve birliğine imanla giriş yapar ve akabinde ehl-i sünnet akidesinin ilah telakkisini açıklamaya yönelik, Allah'ın zatı ve sıfatları konusuna değinir. Onun Allah ve sıfatları hakkında konuşurken selefin hassasiyetlerine benzer bir yaklaşım sergilediği görölmektedir: "Aynı şekilde Kitap'ta ve Sünnet'te geöen tartışmalı lafızlar hakkında da aynı şeyi söyleriz. O'nun celaline yakışmayan sıfatlardan Allah'ı tenzih ederiz."³⁷

Müellifin Allah'ın zatı ve sıfatlarıyla ilgili tartışmalı konulardaki bu görüşlerinin, "Bizler Allah'ı, kendisini kitabı Kur'an'da nasıl vasıflandırmışsa o vasıflarla tanırız."³⁸ şeklindeki Ebû Hanife'nin ifadeleriyle örtüştüğu görölmektedir. Bu bağlamda vurgulanması gereken bir diğer husus, müellifin Kur'ân ayetlerini tevil ve tefsire ilişkin indî, keyfi yorumları önlemeye yönelik tespitidir. Kur'an'dan veya Sünnet'ten bir hükmü tevil ederken Arap dilinin sınırları içerisinde hareket edilmesine yönelik tespitin bir benzerini İmam şâtıbî de (ö. 790/1388) yapmaktadır. şâtıbî, anlama faaliyetiinde ilk olarak lafzın hakiki anlamı esas alınır. Lafzın geötiği metinde hem hakiki hem de mecaz anlamının kast edildiği müşterek bir durum söz konusu olabilir. Ancak bu durumun dışında kalan durumlarda yani lafzın hakiki ve mecaz anlamı dışında, Arapların hiçbir zaman kullanmadığı bir anlamda kullanılması caiz değildir. Kur'an'dan ve Sünnet'ten örneklerle konuyu açmaya çalışan şâtıbî, Rasûlullah'ın

³⁶ İbn Dakīkâl'îd, *Akīdetü İbn Dakīkâl'îd /'Akīdet-ü ehli's-sünneti ve'l-cemâ'a*, 14-15.

³⁷ İbn Dakīkâl'îd, *Akīdetü İbn Dakīkâl'îd /'Akīdet-ü ehli's-sünneti ve'l-cemâ'a*, 8.

³⁸ Nu'man b. Sâbit Ebû Hanife, *Fıkhul-ekber* (Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü'l-furkân, 1999), 59.

(s.a.v.) “Tedavi olun; çünkü derdi indiren Allah mutlaka devasını da indirmiştir.” hadis-i şerifinden, “Günah dertlerinden tövbe ile temizlenin.” anlamı çıkarılamayacağını vurgular. Ona göre şeri deliller bu şekilde yorumlanamazlar. Böylesi bir tavrın sahih olmadığı en büyük kanıtı da, Kur’an’ın Arapça inmiş bir kitap olmasıdır. Sünnet’in dili de Arapçadır. Dolayısıyla her iki nassa ait lafızları, ait oldukları dili konuşan Arapların hiçbir zaman kullanmadıkları anlamlara hamletmek, caiz değildir ve yanlış anlamalara kapı aralar.³⁹

Müellif, eserinin giriş kısmında Allah’ın varlığı, birliği (tevhit) inancına kısa bir temasın ardından, O’nun kudreti, iradesi ve kelim sıfatı gibi üzerine konuşmanın uzmanlık ve hassasiyet gerektirdiği konulara değinmektedir. Bu durum, İslam inanç sisteminin mihver kavramı olan tevhidi merkeze alan Akâid ilminde kaleme alınmış bir eser için doğaldır. İslam tarihi içerisinde kaleme alınan mensur ya da manzum akâid eserlerinin hangisine bakılırsa ilk ele alınan hususun, tevhit inancı ve Allah’ın sıfatları olduğu görülecektir. Örneğin Fıkhü’l-ekber, “ اصل التوحيد و ما يصح الاعتقاد عليه؛ يجب

... اصل التوحيد و ما يصح الاعتقاد عليه؛ يجب ” ifadeleriyle başlar.⁴⁰ Ehl-i sünnet kelimasının önder isimlerinden İmam Maturidî’nin (ö. 333/944) kelâmî görüşlerine yer verdiği eserinin adı, “Kitâbü’tevhîd”dir.⁴¹ Manzum şekilde kaleme alınan akâid metinlerine örnek olması açısından Ali b. Osman’a (ö. 575/1179-80) ait “*Bed’ü’l-emâlî*” örnek verilebilir. Ezberlenmesi kolay olsun diye beyitler şeklinde yazılan ve yüzyıllar boyu medreselerde okutulan bu tür eserler, İslam akidesinin sonradan Müslüman olan toplumlar arasında yayılmasında önemli görevler icra etmişlerdir. Müellif eserine, “ يقول العبد في ” ibaresiyle başlar.⁴²

İbn Dakîkul’îd, tevhit inancına temastan sonra meleklerle, kitaplara ve peygamberlere imana ilişkin esaslar üzerinde durur. Rû’yetullah⁴³ konusu ve Hz. Muhammed’in peygamberliğine delil teşkil eden mucizeler de temas ettiği akâid esasları arasında yer almaktadır. İbn Dakîkul’îd, Kur’an-ı Kerim’i peygamberliğin en büyük delili olarak başa koyar. Diğer mucizeleri arasında, gaipten haber vermesi, yiyecek ve içecekleri çoğaltması, seslenerek çağırdığı ağacın ona doğru hareketlenmesi, ayın yarılması yer almaktadır. Ancak eserinde Miraç mucizesine yer vermediği görülmektedir. Oysa İmam Ebû Hanîfe, Miraç mucizesinin hak olduğunu, onu reddedenin bidat ehli sayılacağını ve doğru yoldan sapacağını ifade eder.⁴⁴

İbn Dakîkul’îd’in peygamberliğin delili mucizeleri sıraladıktan hemen sonra Rasûlullah’ın (s.a.v.) zühdüne değinmesi de önemlidir. Rasûlullah’ın (s.a.v.) sıralanan mucizelerinden öte bir peygamberden beklenen zühde dayalı, amellerinin

³⁹ İbrahim b. Musa Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, çev. Mehmet Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 3/47-49.

⁴⁰ Ebû Hanîfe, Fıkhü’l-ekber, 5.

⁴¹ Ebû Mansûr Mâturidî, Kitâbü’t-tevhîd, thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi (Beyrut: Dâr’u Sâdir, 2001).

⁴² Muhit Mert, “Oş’lu Din Âlimi Ali b. Osman ve Bed’ül-Emâlî Adlı Eseri Bağlamında İtikadi Görüşleri”, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi 4/7-8 (2005), 7-10.

⁴³ Mü’minlerin ahirette Allah’ı görmesi anlamında, Hicri II. yüzyılda tartışılmaya başlanan bir konudur. Allah’ın kullar tarafından gözle görülüp görünmeyeceğine dair tartışmaları içerir. Bkz. Temel Yeşilyurt, “Rû’yetullah”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (Türkiye Diyanet Vakfı, 2008), 35/311-314.

⁴⁴ Ebû Hanîfe, Fıkhü’l-ekber, 70.

karşılığını yalnızca Allah'tan bekleyen, ibadet merkezli yaşantısının onun peygamberliğinin gerçek delili olduğunu ifadeye çalışmaktadır.⁴⁵

İslam inanç sisteminin ulûhiyete, nübüvvete ve ahirete ilişkin haller şeklinde üçlü bir tasnife indirgenebileceği⁴⁶ bilgisinden hareketle akide metinlerinin temas ettiği konular arasında kıyamet ve ahirete ilişkin olay ve durumların yer alması zorunlu bir durumdur. İbn Dakîkûl'îd, Kitap ve Sünnette yer bulan kıyamet hallerine kısa kısa temas etmektedir. Ayrıca, kabirde sorguya çekilme, kabir azabı, sûra üfürülüş ve yeniden diriliş esnasında ruhların bedenlere dönüşü, kıyametin habercisi olarak İsa'nın yeryüzüne inişi, Deccâl'in, Ye'cüc ve Me'cüc'ün zuhuru gibi kelâmî açıdan karmaşık, fırkalar ve mezhepler arasında ihtilafa neden olmuş konulara kısa kısa temas edilmiş olması da önemlidir. Üstelik kelâmî açıdan bu denli kapsamlı konular, tartışmalara yönelik veriler içeren onca Kur'an-ı Kerim ayetine, Sünnet'ten nice rivayete rağmen, toplamda on ayet ve iki hadis-i şerif kaynak gösterilerek ele alınmışlardır.

İnanç esaslarını konu edinen, İslam tarihi içerisinde kapsam ve türleriyle pek çok farklı tarzda kaleme alınan akâid metinlerinin yazılma hedefleri nedir? Bu sorunun cevabını; çocuklardan, gençlerden, kadın ve ihtiyarlardan oluşan kalabalık kitlelere, Rasûlullah'ın (s.a.v.) vefatından hemen sonra baş gösteren ihtilafı kelâmî konuları onların anlayacağı sadelikte bir yöntemle öğretebilmek şeklinde ifade etmek mümkündür. Peygamberin vefat ettiği ilk günlerde baş gösteren ihtilaflardan akla gelenler, ondan sonra İslam devletini kimin yöneteceği meselesi, yalancı peygamberlerin ortaya çıkmaları ve sapkın iddiaları, büyük günah işleyeninin durumunun ne olduğu vb. konulardır.⁴⁷ Kur'an'ın bir hükmünün ait olduğu tarihsel ve ontolojik ilişkiler ağı gözetimeksizin Hariciler tarafından sloganlaştırılarak Müslümanlara karşı kullanılması gibi Müslümanlar arasında gerçekleşen siyasal tabanlı iç sorunlar;⁴⁸ diğer dinlerle, felsefi akımlarla temas ve tercüme faaliyetleri gibi dış amillerin etkisiyle⁴⁹ Müslümanlar arasında inanç esasları etrafında şekillenen mezhep ayrışmaları baş göstermiştir.

Arpaguş, 2016 tarihli araştırmasında; İslam tarihi içerisinde ortaya çıkan, öncülüğünü Hanefî-Mâturîdî çizgide âlimlerin yüklediği, İslami ilimlerin gelişiminden süzülen nosyonun geniş halk tabanına yayılmasına katkı sağlayan ilmihal ve akâid eserlerini, Osmanlı ilmihal ve akâid literatürünün bir dökümünü yaparak incelemiştir.⁵⁰ Manzum tarzda kaleme alınan, âmentü şerhi adı altında telif edilen ve malumat-ı diniyye (dini bilgiler) şeklinde hazırlanan başlıca eserlerin dökümünü yapan Arpaguş, bu tür eserlerin kaleme alındıkları dönemin sosyal, kültürel havasını yansıttıkları ve konjonktürden etkilendikleri tespitinde bulunur. Osmanlı'nın son döneminde kaleme alınan ve savaş yıllarına rastlayan eserlerde cihat konusunun sıklıkla

⁴⁵ İbn Dakîkûl'îd, Akîdetü İbn Dakîkûl'îd / 'Akîdet-ü ehli's-sünneti ve'l-cemâ'a, 12.

⁴⁶ Gölcük - Toprak, Kelâm, 20.

⁴⁷ Gölcük, Kelam Tarihi, 27.

⁴⁸ Burhanettin Tatar, "Din Dilinin Ontolojik-Tarihsel Karakteri Üzerine Notlar" (Din Dîli, İstanbul: Kuramer, 2015), 20.

⁴⁹ Gölcük, Kelam Tarihi, 21.

⁵⁰ Hatice K. Arpaguş, "Osmanlı Geleneksel İslâm'ının Temel Kaynakları: İlmihâl ve Akâid Eserleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016), 327-376.

ele alınmasını buna delil olarak sunar.⁵¹ Dolayısıyla araştırmamızın odaklandığı İbn Dakîkûl'î'de olduğu gibi, "Rasûlullah'ın tüm ashabını dost edinir, onlardan hiçbirisine sövmeyiz, hiçbirine karşı kin taşımamız, onlarda olmayan bir kusuru onlara yakıştırmamız."⁵² gibi İslam tarihi içerisinde mezhepsel kopmalara neden olmuş siyasi problemlere yapılan vurgular, siyasi, sosyal-kültürel göndermeler barındırmaktadırlar.⁵³

Ebû Hanîfe'nin Fıkh-ı Ekberi'nde yer alan, inanç esaslarıyla doğrudan bağlantı kurulamayan, "Mest üstüne mesh etmek caizdir. Ramazan gecelerinde teravih namazı kılmak sünnettir. Salih ya da günahkâr mü'minlerden herkesin arkasında namaz kılmak caizdir."⁵⁴ şeklindeki hükümlerin tefrikaların arttığı kriz zamanlarında din eğitiminin dini bilgi ve kültür aktarımı fonksiyonuyla açıklamak mümkün görünmektedir.⁵⁵ Benzer şekilde İbn Dakîkûl'î'din, "Hayrı ve şerri ile kaderin tamamına iman ederiz." aktarımı yalın anlamda İslam'ın iman esaslarından birinin bilgi boyutunda aktarımından ibaret görmemek gerekmektedir. Bu yaklaşım, bilgi aktarımının yanı sıra Rasûlullah'tan (s.a.v.) hemen sonra ortaya çıkan Kaderiye, Cebriye⁵⁶ gibi kader inancı üzerine spekülasyonlara karşı duruşu da ifade eden bir dini tutum belirleme şeklidir. Nitekim mensubu olduğu ehl-i sünnet geleneğinin en önde gelen isimlerinden İmam Mâtürîdî, onun eserine nazaran mufassal sayılabilecek eseri Kitâbü't-tevhîd'de, Rasûlullah'tan (s.a.v.) "Şüphesiz kaderiyye ehli bu ümmetin Mecusileridir." rivayetini naklederek başladığı bir bölümü, bu fırkaların eleştirisine tahsis etmiştir.⁵⁷

Uludağ, "Dinlerde -hatta ideolojilerde- akideler (iman esasları) mühim yer tutarlar." demektedir.⁵⁸ Rasûlullah'ın (s.a.v.) vefatı sonrası yaşanan fikri ve siyasi hareketliliklerin ortaya çıkardığı yeni dini anlayış ve yorumlar; fetih hareketleriyle Müslümanların geniş bir coğrafyada farklı dini-etnik toplumlarla iletişime geçmeleri, Yunan felsefesinin tercüme yoluyla Müslümanlar arasında yaygın ilgi görmesi sürecinde, oldukça hareketli bir konjonktürde ortaya çıkan ilim dallarından olan Akâid, doğal olarak bu hareketlilikten etkilenmiştir. Ayrıca Akâid ilminin odaklandığı konuların çeşitliliğinde, dini metinlerden hükümler çıkarmasının zarureti, İslam'ın insanlara tanıdığı fikir ve vicdan hürriyeti ile kimi naslardaki kapalı anlamların farklı şekillerde anlaşılmasına müsait olması gibi iç nedenler de etkili

⁵¹ Arpaguş, "Osmanlı Geleneksel İslâm'ının Temel Kaynakları: İlmihâl ve Akâid Eserleri", 372-373.

⁵² İbn Dakîkûl'î'd, *Akîdetü İbn Dakîkûl'î'd / Akîdet-ü ehli's-sünneti ve'l-cem'a'a*, 13.

⁵³ Bu noktada altı çizilmesi gereken önemli bir husus bulunmaktadır. Osmanlı toplumunda yaygın mezhepler Hanefî-Mâtürîdî çizgide olsalar da bu medreselerde aynı çizgide fakat farklı mezheplere ait eserlerin okutulabildiği de bir gerçektir. Nitekim İpek, Gözütoğ'ın, Hanefîliği benimseyen Osmanlı medreselerinde Mâtürîdî kelâmına ait eserler yerine Eş'arî kelâm eserlerinin okutulmasını bu duruma örnek olarak aktarır. Bkz. Fatih İpek, "İslâm Eğitim Geleneğinde Bilginin Üretim, Paylaşım ve Dolaşım Kültürü Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 21/2 (2021), 755.

⁵⁴ Ebû Hanîfe, *Fıkhul-ekber*, 45.

⁵⁵ Eğitimin kültür aktarımı rolü için bkz. Hikmet Celkan, "Eğitim ve Toplum", *Eğitim Sosyolojisi* (Ankara: Pegem Akademi, 2014), 40; Süleyman Akyürek, "İlk ve Ortaöğretimde Din Öğretimi: Kuramsal Çerçeve", *Din Eğitimi El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 95.

⁵⁶ Bkz. Gölcük, *Kelam Tarihi*, 55-58.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 305.

⁵⁸ Uludağ, Süleyman. Sunuş, *(Kelâm ilmi ve İslâm akâidi: = (Şerhu'l-akâid)* Mesud b. Ömer Taftazânî) içinde. 4.

olmuşlardır.⁵⁹

İbn Dakîkûl'îd'e ait muhtasar, mensur akâid metninde de amentüde ifade olunan temel iman esaslarının dışında kalan, doğrudan iman esaslarıyla ilişkilendirilemeyen ancak müellifin anlam dünyasıyla ve yaşadığı dönemle bağıntı kurulabilecek ifade ve göndermelerin varlığı da gözden kaçmamaktadır. Eserinin son paragrafında değindiği “Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker” (insanlara iyiliği emredip, kötülükten vazgeçirmeye çalışmak) vazifesinin güç yetirebilen herkese farz olduğu noktasındaki görüşü,⁶⁰ ehl-i sünnet akâidine dair birçok metinde yer almamaktadır. Elbette insanlara iyiliği emredip, kötülükten vazgeçirmeye çalışmak, ehl-i sünnet açısından da dinin umdelerinden addedilmektedir. Ancak “Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker” Mu'tezile akadının önemli bir düsturu kabul edilmektedir ve Mu'tezile'nin inanç esaslarını ifade için kullanılan Usûlü'l-hamse'nin beşinci esasıdır.⁶¹ Konunun kelâmî arka planına girmemekle birlikte, ehl-i sünnet geleneğine mensubiyeti bilinen İbn Dakîkûl'îd'in Mu'tezile'nin temel inanç umdelerinden bir tanesine yer vermesi, incelenmeye değer bir durumdur. Bu maksatla müellif İbn Dakîkûl'îd'in hayatı ve kişiliğine odaklanmak fayda sunabilir.

İbn Dakîkûl'îd, yaşadığı dönemde toplum nezdinde saygın bir kişiliktir. Bu saygınlıkta küçük yaştan itibaren dâhil olduğu ilim halkalarında, dönemin önemli âlimlerinden aldığı derslerle henüz gençken hem Şafii hem Maliki mezheplerinde fetva verecek derecede fıkhîta derinleşmesinin payı da büyüktür. Saygınlığını besleyen bir diğer husus da muttaki kişiliğidir. Dini ölçülere uymadaki hassasiyeti, dönemin iktidar sahipleriyle olan ilişkisine de yansımıştır. Birçok medresede ders vermiş, bu süreçte Takıyyüddîn es-Sübki (ö. 756/1355), İbn Seyyidünnâs (ö. 734/1334) gibi seçkin âlimlerin yetişmesine katkı sunmuş olan İbn Dakîkûl'îd, kendisine teklif edilen resmi kadılık görevini uzun yıllar reddetmiştir. Ancak ilerleyen yaşlarında yapılan son teklifi, reddettiği takdirde bu göreve gelmesini istemediği, ehliyet sahibi olmayan iki kişiden bir tanesinin üstlenmesi ihtimali nedeniyle kabul etmiştir. Dönemin yönetimiyle arasında çıkan ihtilaflar nedeniyle birkaç defa istifa etse de ısrarlar üzerine görevine devam etmiştir. Kadilkudâtlığı döneminde hâkimlerin ipek hilat giyme geleneğini o kaldırmıştır. Moğollara karşı hazırlanacak ordu için kendisinden, halktan ek vergi toplanması yönünde fetva talep eden yöneticilere, kendilerinin ve ailelerinin bütün mülklerini ortaya koymadıkları sürece fetva vermeyeceğini bildirmiştir. Hayatı boyunca dini ve ilmi kişiliğini makamın vakarına yakışır tarzda temsil etmeye çalışmış ve dönemin yöneticileri de dâhil, insanlara iyiliği emir onları kötülükten vazgeçirme görevini ihmal etmemiştir. Müellifin hayatına ve kişilik özelliklerine dair bu bilgiler dikkate alındığında onun eserini “emir bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker” vurgusuyla tamamlamasındaki gayesi daha iyi anlaşılacaktır.⁶²

⁵⁹ Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 37; Gölcük, *Kelâm Tarihi*, 21-23.

⁶⁰ İbn Dakîkûl'îd, *Akîdetü İbn Dakîkûl'îd / Akîdet-ü ehli's-sünneti ve'l-cemâ'a*, 15.

⁶¹ Gölcük, *Kelâm Tarihi*, 66.

⁶² Özel, “İbn Dakîkûl'îd”, 19/407-408; Bozbaş, “Eyyûbi ve Memlûklü Dönemi Mısır'ında Fukahâ-Siyâsî Otorite İlişkisi”, 102.

3. 2. Din Eğitimi Yaklaşımları ve Akâid Eğitimi

Batı'da aydınlanma sonrası, özellikle David Hume (ö. 1776) ve Auguste Comte (ö. 1857) gibi düşünürler nezdinde oluşan algı, toplumlar modernleştikçe ve insanlık bilimsel anlamda geliştikçe dinin zayıflayacağı, etkinliğini kaybedeceği yönündeydi. Hume, dini ilkel düşünce dönemlerine ait bir fenomen olarak görüyor, kaçınılmaz olarak gerileyeceği ve modern dünyada zamanla kaybolacağı tezini savunuyordu. Comte ise, insanlık tarihi boyunca kat edilen kültürel aşamalar göz önüne alındığında en ilkel aşamanın teolojik dini basamak olduğunu, bireyler ve toplumlar dünya hakkında rasyonel bilgilere sahip oldukça bu ilkel aşamanın yerini öncelikle felsefeye, sonrasında bilime ve son aşamada bilimlerin kralı olan sosyolojiye bırakacağını iddia ediyordu.⁶³

Din olgusu hakkında benzer bir kanaati Liagkis, Peter Berger'den alıntılı olarak şu şekilde aktarır: *"1950'li ve 1960'lı yıllarda bu alanda (din sosyolojisi) çalışan herkesle paylaştığım, ancak bariz bir hata olduğunu düşündüğüm şey, modernizmin dini gerileteceği düşüncesiydi. Modernizmin sekülerleşmeyle bağlantılı olmadığı giderek artan bir şekilde açığa çıkmaktadır."*⁶⁴

Modernizm ve ondan bir kopuşu mu yoksa onun süreği bir duruma mı işaret ettiği tartışmalı bir durumu ifade eden post-modernizmle birlikte din algısının toplumlar nezdinde değiştiği bir dünya ile karşı karşıyayız. Modernleşmeden kaynaklı değişimler dinleri yalnızca yeni üslup ve model arayışlarına itmekle kalmamış daha radikal dönüşümlere zorlamıştır.⁶⁵Bu durumu din eğitimi süreçlerinin düzenlenmesinde, geleneksel yöntemlerden kopuş ve konuya bilimsel bir perspektiften bakış takip etmiştir.

Bu dönem aynı zamanda gerek Hristiyan Batı'da gerekse Müslüman Doğu'da yüzyıllar boyu süren geleneksel din eğitimi yöntemlerinin terkine, din eğitiminin bilimsel yöntem ve yaklaşımlarla doğasının değişimine kapı aralamıştır. Din eğitiminin modern dönemle birlikte değişen doğası ve amaçları küreselleşme, çok kültürlülük, farklılıklar, öteki/leştirme vb. bir dizi sosyolojik kavramın etkisi altında şekillenirken, dünyada yeni din eğitimi modelleri arayışına tanıklık edilmiştir. Modern dünya toplumlarının çoğunluğu için çoğulculuk doğal bir olgu haline gelmiştir. Küreselleşmeden kaynaklı toplumsal dönüşümler, beraberinde ortaya çıkan çoğul kimlikler, ulus ötesi kurumların gitgide artan etkinlikleri, birey açısından farklılaşmış kimlikler şeklinde yaşadığımız dünyanın bir gerçeği haline gelmiştir. Homojen ulus devlet modelinin zayıfladığı, farklı etnik kimliklerin, dini-mezhepsel grupların bir arada yaşadıkları çoğulcu toplumların varlığı, birçok sosyal-kültürel olgu gibi din eğitimi uygulama ve politikalarını da etkilemiştir.⁶⁶

Çoğunluğun Katolik olduğu Batı toplumunda tüm Orta Çağ boyunca eğitim

⁶³ Mustafa Köylü, "Batı Ülkelerinde Din Eğitimi: Genel Bir Bakış", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/4 (2017), 225.

⁶⁴ Marios Koukounaras-Liagkis, "Religion in the Curriculum in the Post-Modern Era: Why Young People Should Know about Religion?", *International Journal for Cross-Disciplinary Subjects in Education (IJCDSE)* 3/1 (2013), 1373.

⁶⁵ Nurullah Altaş, *Din Eğitimi* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2022), 171.

⁶⁶ Muhiddin Okumuşlar, "Çok Kültürlü Toplumlarda 'Din Hakkında Öğrenme' ve 'Dinden Öğrenme' Modeli" 7/2 (2007), 252.

süreçlerinin hâkim gücü olarak Hristiyanlık ve temsil makamı olarak kilise, eğitimin her tür ve aşamasında otoriteydi. Benzer durum İslam dünyası için de geçerliydi.⁶⁷ Aydın, dinle ilgili eğitim-öğretim faaliyetleri temel alındığında Batı için Aydınlanma, Osmanlı toplumu içinse Tanzimat'ı bir kırılma anı olarak nitelendirmektedir. Bu kırılma dönemine kadar tüm dünyada kutsal metinler etrafında şekillenen gelenek, eğitim çalışmalarının temel dayanağı olmuştur. Aydın, Tanzimat'a kadar yürütülen geleneksel din eğitim-öğretim faaliyetleri için "Dini Eğitim", Tanzimat'la başlayan süreçte yürütülen din eğitim-öğretim faaliyetlerine ise "Din Eğitimi" nitelendirmesini yapmaktadır.⁶⁸

Araştırmanın bir örnek üzerinden merkezine aldığı akâid metinleri, eğitimin tüm tür ve aşamalarında hâkim ögenin İslam olduğu geleneksel din eğitim-öğretiminin yapıldığı bir döneme ait metinler olarak nitelendirilebilir. Bu metinler, İslam coğrafyasının genelinde doktriner⁶⁹ tarzda (confessional)⁷⁰ din eğitimi yürütülen merkezler olan medreselerde, yüzyıllar boyu okutulmuş, dini eğitimin doktrin yönünün önemli bir parçası olmuşlardır.

Din Eğitimi biliminin bugün için de üzerine odaklandığı en temel araştırma başlıkları arasında, bilimsel anlamda din eğitime amaç belirleme problemi yer almaktadır. Geçmişin geleneksel, doktriner din eğitim-öğretim yöntemlerinin terk edildiği, hızla değişen bir dünyada din eğitime amaç belirlemek, aynı zamanda belirlenen amaca ulaşılırken eğitim bilimlerinin ilkeleri doğrultusunda yöntem arayışlarını da geliştirme ihtiyacı doğurmaktadır. Altaş, "Din Eğitime Nasıl Yaklaşalım?" başlığı altında eğitim programlarının amaç, içerik, öğrenme öğretme süreci, yöntem ve değerlendirme aşamaları boyutlarıyla analiz edildiği bilgisini hatırlatır. Altaş, eğitimi anlama süreçlerinin, bizlerin dünyayı bütüncül olarak anlamaya dönük hareket halinde olduğumuz temel anlama biçimimizden, dünyayı yorumlama tarzımızdan etkilendiğini iddia etmektedir.⁷¹ Bu iddiayı şu şekilde açmak mümkündür: Özü itibarıyla din, inananlarından, önerdiği ilkeler üzerinden iman düzeyinde bir kabulleniş beklemektedir. Varoluş ve hayat üzerine sorgulamalar yapabilen özel bir varlık olan insan için din, tarihin her döneminde olduğu gibi bugün de önemini korumaktadır. Allah ile âlem arasındaki ilişkiyi tespit noktasında başka hiçbir bilgi alanı din kadar etkili cevaplar üretememektedir ve din, Allah âlem arasındaki ilişkiye cevap üretirken de başlangıçta *dogmatik* prensiplerle hareket etmektedir.⁷²

Türcan, din ve nasların önceliği noktasında, "Dinin amacı ve daha ziyade dini heyecan barındıran dini metinlerin amacı iman ve hidayet oluşturmaktır." yargısında bulunmaktadır. Akâid metinleri, dinin inananlardan iman etmelerini talep ettiği dogmaları, kendi kurgusal dili üzerinden tartışmaya açarak dolaylı anlamda bu

⁶⁷ Ayla Oktay, *Eğitime Giriş* (Ankara: Pegem Akademi, 2018), 75.

⁶⁸ Muhammet Şevki Aydın, *Din Eğitimi Bilimi* (Kayseri: Kimlik, 2019), 102-103.

⁶⁹ "Doktrin, öğretimi. Savunulan ve öğretilen bir öğretim ya da ilke; dini, felsefi ya da siyasi bir sistem veya öğretimdeki inanç ve kavramların bütünü; bir konu ile ilgili fikirler toplamı; bir düşünür filozofun düşüncelerinin bütünü. Bkz. Ahmet Cevizci, *Büyük Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 615.

⁷⁰ "Confessional Model" için bkz. Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 355.

⁷¹ Altaş, *Din Eğitimi*, 153.

⁷² Galip Türcan, "Kelam Dilinin Kurgusal Niteliği", *İslami İlimler Dergisi* 4/1-2 (2009), 86.

amaca hizmet etmektedirler.⁷³ Ancak araştırmada buraya kadar sıralanan veriler doğrultusunda bütün akâid metinlerini, içerikleri, konuları ele alma yöntemleri ve metin özellikleri açısından tek kategoride ele almanın indirgemeci bir yaklaşım olacağı açıktır.

Araştırmanın önemli hareket noktalarından bir tanesi; akâid metinlerinin, her ne kadar tevhit inancı, Allah ve sıfatları hakkında konuşmanın imkan ve sınırları, nübüvvete dair meseleler, ahirete ilişkin durumlar vb. İslam inanç esasları gibi spesifik bir alana yönelik metinler olsa da yazıldıkları dönemin genel siyasi-sosyolojik hareketliliklerden etkilenen metinler oldukları iddiasıdır. Bu iddiayı destekleyen en önemli bileşense, akâid metinlerinin bir dini metin türü olarak, her türlü dini soru ya da sorunun kaynağından bizzat vahiy ve peygamber kanalıyla çözüldüğü, ihtilafların minimum düzeyde olduğu peygamber döneminin sonunda, sahabe arasında ve İslam toplumunda siyasi-mezhepsel ihtilafların baş gösterdiği bir dönemde ortaya çıkmalarıdır. Hz. Peygamber'in Müslümanları ihtilaflardan sakındıran tutumundan sonra yeni dönemde, İslam toplumu nezdinde ortaya çıkabilecek ihtilafların önüne geçecek onun kadar güçlü bir otorite kalmamıştır. Bu dönemde yaşanan teolojik tartışmalara ek olarak siyasilerin tercihleri doğrultusunda yeni teolojik tartışmalar ortaya çıkmıştır. Yeni dini/teolojik yorumları, dini motivasyon kadar belki ondan da fazla olacak şekilde siyasi motivasyon etkilemeye başlamıştır. Din, inananlarından kendi dogmalarına iman etmelerini isteyip, onlar etrafında ortaya çıkabilecek her türlü ihtilafı yasaklarken, yeni dönemde ortaya çıkan ihtilafların merkezinde yine dinin dogmalarının yer alması da paradoksal bir durumdur.⁷⁴

Akâid metinleri, içerikleri dikkate alındığında tarihsel süreçte İslam inanç esasları etrafında ortaya çıkan tartışmalar sonrasında gerçekleşen mezhep merkezli ayrışmalar karşısında hedef kitleyi, içeriğinde yer alan temel dini doktrinler etrafında birleştirmek gibi bir amaca yönelik hazırlanmışlardır. Akîdetü İbn Dakîku'lîd'in başlığında yer alan "Akîdetü ehli's-sünneti ve'l-cemâ'a" vurgusu, bu dini metin türünün söz konusu yönüne işaret etmektedir. Yüzyıllarca İslam toplumunun kalabalık bir kesimi, dini kimliğini ifade ederken Müslüman nitelemesinin yanında ehl-i sünnet vurgusu da yapmıştır. Akâid metinleri arasındaki içerik, yöntem, yaklaşım farklılıklarına bu perspektiften bakmakta fayda vardır.

Akîdetü İbn Dakîku'lîd vb. ehl-i sünnet akidesini temel alan muhtasar akide metinlerinde, istisnalarına rağmen derin kelâmî konular ayrıntıya kaçılmadan, uzun uzadıya sahada kaleme alınmış eser isimlerine yer verilmeden ele alınmaktadır. Yanı sıra eserlerde yer verilen konularla irtibatlarına rağmen tarih içerisinde ortaya çıkan îtikâdî fırka ve mezheplerin isimlerine yer verilmediği de dikkat çeken bir diğer husustur. İbn Dakîku'lîd, eseri boyunca tek bir fırka, mezhep veya bu konularda kaleme alınmış herhangi bir eser ismine yer vermemiştir. Bu eserlerin tıpkı ilmihal gibi İslami ilimlerin gelişiminden süzülen bilinci geniş halk tabanına yayma maksadıyla kaleme alındıkları dikkate alınınca, neden derin kelâmî tartışmalara girilmediği, uzunca kitap listelerine, fırka ve mezhep bilgilerine yer verilmediği anlaşılacaktır.

⁷³ Türçan, "Kelam Dilinin Kurgusal Niteliği", 87.

⁷⁴ Türçan, "Kelam Dilinin Kurgusal Niteliği", 87.

Kelâmî açıdan tartışmalı konuların öğreneni ayrıntıya boğmadan özetlendiği, Kur'an'dan ve Sünnetten sınırlı sayıda delile başvuru, kalamcı, fırka ve kitap isimlerine mümkün merteye yer verilmeyen bu eserlerin, günümüzde bilimsel metotlarla yürütölen öğretim faaliyetlerinin temel ilkeleri arasında yer alan; "amaca dönüklük"⁷⁵, "öğrenciye görelilik"⁷⁶ ilkelerini gerçekleştirdikleri görölmektedir. Bu eserler, İslam inanç esasları gibi spesifik bir alana yönelik metinler olsa da yazıldıkları dönemin siyasi-sosyolojik hareketliliklerinden etkilenen metinlerdir. Bu yönleriyle de "hayata yakınlık"⁷⁷ ve "güncellik/aktüellik"⁷⁸ ilkelerini karşılamaktadırlar. Halifelik, imamet vb. siyasi konularda tutum belirleyici metinler olarak da öğretim ilkelerinden "otoriteye itaat ve özgürlük" (sosyallik)⁷⁹ ilkesine yönelik unsurlar barındırmaktadırlar.

Bu aşamada şu soru gündeme gelmektedir: Temel İslami ilimlerin doğuş çağında ilkler arasında yer alan Akâid ilminin, yüzyıllar boyu İslam inanç esaslarının kalabalık kitlelere öğretilmesine, bu yönde dini tutum ve kimlik oluşturulmasına aracılık etmiş Akâid eserlerinin bugünün dünyasında yeri nedir? Terk edilen geleneksel, doktriner/confessional din eğitimi anlayışıyla birlikte küreselleşme, çoğulculuk, çok kültürlülük, farklılıklar ve ötekileştirme gibi bir dizi kavramsallaştırmanın din eğitimi süreçlerini hedefler, yöntem ve teknikler noktasında etkilediği günümüzde akâid metinlerine ihtiyaç kalmadığı iddia edilebilir mi?

Yüzyılın başlarında (2001) ölkemizde, din öğretiminde yeni yöntem arayışlarının geniş bir perspektiften masaya yatırıldığı, John M. Hull, Karl Ernst Nipkow gibi akademisyenlerin de iştirak ettiği kapsamlı bir uluslararası sempozyum gerçekleştirilmiştir. Hull, sunumunda meslektaşısı M. H. Grimmit tarafından geliştirilen, "Dini Öğrenme", "Din Hakkında Öğrenme" ve "Dinden Öğrenme" ayrımından hareketle günümüz çok kültürlü, demokratik-çoğulcu toplumlarında din eğitiminin rolü, din eğitimi süreçlerinde devletin alması gereken pozisyon gibi olgular perspektifinden değerlendirmelerde bulunmuştur.⁸⁰ Bu iki bilim insanı tarafından geliştirilen din öğretilimi modellerine yönelik söz konusu tasnif ölkemizde de ilgi görmüş, bu konuda önemli çalışmalar yapılmıştır. Okumuşlar, Bahçekapılı, Altaş ve Aydın gibi araştırmacılar, söz konusu modelleri anlamaya, analize yönelik çalışmalarıyla, ölkemizdeki din eğitimi süreçlerine yönelik bir takım saptama ve çözümlemelerde bulunmuşlardır.⁸¹

Hull'un sunumunun az önce ifadeye çalışılan problem için önemi, araştırmasının sonunda, "Mali Küreselleşme ve Ruhsal Değerler" başlığı altında ifade ettiği bir

⁷⁵ Söz konusu öğretim ilkesiyle ilgili ayrıntı için bkz. Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016), 12.

⁷⁶ Bkz. Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 14.

⁷⁷ Bkz. Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 18.

⁷⁸ Bkz. Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 20.

⁷⁹ Bkz. Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 19.

⁸⁰ John M. Hull, "Demokratik Çoğulcu Toplumlarda Din Eğitimi Üzerine Genel Değerlendirmeler", çev. Didem Nasman, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2004), 42-51.

⁸¹ Okumuşlar, "Çok Kültürlü Toplumlarda 'Din Hakkında Öğrenme' ve 'Dinden Öğrenme' Modeli", 251-264; Mehmet Bahçekapılı, "Din Eğitimi Pedagojik Yaklaşımlar: 'Din hakkında Öğrenme' ve 'Dinden Öğrenme'", *Journal of Islamic Research*, (2011), 101-120; Altaş, *Din Eğitimi*, 176-178; Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 354.

ikilemde mevcuttur. Eğitimin ruhi ve ahlaki değerleri ön plana çıkaracak bir ideal üzerine kurulması gerektiğini vurgulayan Hull, işaret ettiği ikilemi şu ifadelerle ortaya koymaktadır: *“Ama, bunda başarılı olursak, bu defa gençlerin mali dünyanın yıkıcılığında rekabet anlayışını sağlayan eğitimde başarılı olamayacağız. Değerler, bir-biriyle uyumsuzdur.”*⁸² Hull, mali küreselleşmenin ulus devletleri aşan güçlü etkisini, süper güç ABD’nin dahi mali çıkarlar üzerinden kontrol edilişi örneği üzerinden açıklamaktadır. Resmini çizmeye çalıştığı uluslararası ve sermayeler arası rekabete ilişkin tespitleri, modern zamanları anlama yönünde ipuçları barındırmaktadır. Küresel mali rekabetin hükümet politikalarını aşan, birey ve topluma tesir eden bir doğası vardır. Bu küresel mali rekabet, insanlığın geçmiş ahlâkî ve toplumsal değerlerinin yerine, paraya-sermayeye özgü yeni sosyal ve toplumsal değerler oluşturmaktadır. Hull, bu düşüncelerini, *“Aslında, özgürlük-sevgi, kişiler arası dayanışma ve etiksel hayat yaşamak gibi insani değerler, mali rekabetin merhametsiz baskılarıyla öylesine kemirilmektedir ki para kültürümüzün Tanrısı, putperest bir ilahı olmuştur demek abartı olmayacaktır.”* yargısıyla tamamlamaktadır. O, çok kültürlü toplumlarda farklılıkların ötekileştirilerek çoğulculuk düşüncesinin yara almasını önlemek adına dinler arasındaki rekabeti önlemeye yönelik yeni din eğitimi modeli arayışlarını analize çalıştığı araştırmasının sonunda, dinler arasındaki rekabet ve mücadeleyi, sermayeler arasındaki rekabetin çarpıtılmış bir şekli olarak gördüğünü söylemektedir. Ona göre bu anlamda dinler arasındaki rekabet de etkisiz kılınmalıdır. Hull’un bu görüşü tartışmaya açık dursa da dinler arası rekabeti önlemeye yönelik, dikkat çeken bir öneride bulunur. Hull, dinler arasındaki rekabetin ancak dinlerin kendileri tarafından, kendi içsel yaşamlarını yenilemeleri ve misyonlarını tekrar hatırlamaları yoluyla gerçekleşebileceği tespitinde bulunur.⁸³

Aynı oturumda tebliğ sunan Nipkow da çoğulcu bir toplumda din eğitiminin niteliğiyle, dinler arası rekabete ilişkin analizlerde bulunmaktadır. Nipkow, etkili bir din eğitimi anlayışının temel şartının diğer dinlerle rekabet olmaması gerektiği tespitinde bulunur. Bu durumu ülkesi Almanya için açıklarken, eğer Hıristiyan inancını diğer inançlarla özellikle de İslam’la rekabet etme düşüncesinden kurtaramazlarsa açık fikirli, demokratik bir din eğitimi anlayışına ulaşamayacaklarına vurgu yapmaktadır.⁸⁴

Nipkow, dinin temel fonksiyonunun insan ile doğaüstü güçler arasında bağlantı kurmak olduğunu aktardıktan sonra, üç ilahi din için bu doğaüstü gücün “Allah” olduğunu hatırlatmakta ve ülkesindeki din eğitimi süreçleri için şu tespitte bulunmaktadır: *“Benim ülkemde din eğitimi Allah kavramı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu dikkate alınabilir bir gelişmedir. Bizim öğrencilerimiz Allah’ı tanımak, bilmek ve de onun hakkında bazı şeyler öğrenmek istiyorlar. Özellikle bazı bölgelerde ateist rejimler hakimdi.”*⁸⁵

Nipkow’un kendi ülke gençliği için din eğitiminin önceliğini “Tanrı’yı

⁸² Hull, “Demokratik Çoğulcu Toplumlarda Din Eğitimi Üzerine Genel Değerlendirmeler”, 49.

⁸³ Hull, “Demokratik Çoğulcu Toplumlarda Din Eğitimi Üzerine Genel Değerlendirmeler”, 50.

⁸⁴ Karl Ernst Nipkow, “Avrupa Birliği Anlayışı Çerçevesinde Almanya’da Din Öğretimi”, çev. Didem Nasman, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2004), 92.

⁸⁵ Nipkow, “Avrupa Birliği Anlayışı Çerçevesinde Almanya’da Din Öğretimi”, 93.

tanımak" olarak ifade etmesi, tespitini gençlerin konuya duyduğu ilgiyle ve yakın geçmişte ülkenin bir kısmının ateist bir rejimin tesiri altında kalmasıyla açıklıyor olması, bu araştırmada akâid metinlerine yönelik yapılan analizlerle örtüşmektedir. Çünkü Nipkow, ülkesinin konjonktürüyle, gençliğin ilgi ve ihtiyaçlarından hareketle bir hedef ortaya koymaktadır. Araştırma boyunca yapılan analizlerle akâid metinlerinin, İslam inanç esaslarının geçmişin birikiminden hareketle yeni nesillere aktarımı fonksiyonu yanı sıra kaleme alındıkları dönemde gündem oluşturan inanç eksenli tartışmalara "ehl-i sünnet" düşüncesinin genel ilke ve esasları doğrultusunda cevaplar üretme işlevi vurgulanmıştı. Kapsadıkları konular, konuları ele alış yöntemleri dikkate alındığında bu dini metinlerin genel öğretim ilkelerinden, "amaca dönüklük, öğrenciye görelilik, hayata yakınlık, aktüellik" vb. başta gelenlerine uygunluklarının altı çizilmişti. Nipkow'un ülkesindeki din eğitimi süreçlerine yönelik tespitlerinde de söz konusu öğretim ilkelerinin izlerine rastlanılmaktadır.

Nipkow'un tespiti, Hull'un şu analiziyle birlikte değerlendirildiğinde konuya farklı bir perspektiften bakma imkânı doğmaktadır. Hull, bildirisinde üzerinde durduğu ilk model olan "dini öğrenme" hakkında konuşurken, bu öğrenme modeline göre, her bir dinin bir sonraki nesillere aktarımını sağlamanın o dinin kendi işi olduğu tespitinde bulunmaktadır.⁸⁶Müslüman ülkelerde devletin din eğitimi süreçlerine dair politikaları, öğretim programı geliştirme yaklaşımları farklılık gösterse de geniş halk kitleleri için halen dini umde ve değerlerin yeni nesillere aktarımı sorumluluğunun kendilerine ait olduğu kanaati ağır basmaktadır.⁸⁷ Ayrıca yapılan araştırmalar, ülkemizde DKAB öğretmenlerinin büyük çoğunluğunun da bu modellerden "dini öğrenme" modelini benimsediklerini ortaya koymaktadır. Öğretmenler de tek bir dini geleneğin yine kendi dinamiklerinden hareketle öğretildiği geleneksel ya da savunmacı din eğitimi modeli olan dini öğrenme modelini savunmaktadırlar.⁸⁸

Farklı din eğitimi modelleri üzerine araştırmalarıyla ünlü bir bilim insanı olan Hull'a ait, "Bizlerin ruhsal ve ahlaksal değerleri yüceltecek bir eğitime sahip olması gerekir."⁸⁹şeklindeki amaç cümlesi, modernizm etkisi altında tüm dünyada yükselen küresel mali rekabetin temel insani değerleri aşındırdığı verisiyle birlikte ele alındığında din eğitim-öğretimi hedef ve yöntemlerinin belirlenmesi süreçlerinde karar alıcıların işaret edilen değişimin doğasına dikkat etmeleri ve bu doğrultuda gerekli güncellemeleri yapmaları zorunluluğunu doğurmaktadır. Günümüzde

⁸⁶ Hull, "Demokratik Çoğulcu Toplumlarda Din Eğitimi Üzerine Genel Değerlendirmeler", 47-48.

⁸⁷ Akkuş ve Uçar tarafından 2018 yılında Türk toplumunun dindarlık algısı üzerine yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, araştırmada kullandıkları "Dindarlık Kriterleri Ölçeğinde" yer alan "Mezhepler dinimizin birer zenginliğidir." maddesine, araştırmaya katılanlar tarafından "3,65" düzeyinde yüksek bir tutum derecesinde cevap verilmiştir. "Dini yaşamak için mezheplere gerek yoktur." maddesine ise "3,26" ile orta derecede katılım sağlanmıştır. Bu durum, ülkemizde yürütölmekte olan din öğretimine yönelik program ve politikaların "mezhepler üstü" bir anlayışa dayandırılmasının halkta karşılığının düşük düzeyde olduğu şeklinde yorumlanabilir. Aynı ölçekte yer alan "Müslümanın en önemli görevlerinden biri de İslâm'ı başkalarına anlatmak ve öğretmektir." maddesine katılım, "4,36" ile çok yüksek derecede gerçekleşmiştir. Bkz. Halil İbrahim Akkuş - Ramazan Uçar, "Dindarlık Tipolojileri Bağlamında Türk Toplumunu", Toplum Bilimleri Dergisi 12/24 (2018), 131-134.

⁸⁸ İbrahim Aşlamacı, "Öğretmenlerine Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Din Öğretimi Modelleri Çerçevesinde Konumlandırılması", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakölte Dergisi* 18/2 (2018), 722.

⁸⁹ Hull, "Demokratik Çoğulcu Toplumlarda Din Eğitimi Üzerine Genel Değerlendirmeler", 49.

gerek dünyada gerekse ülkemizde öğrenmenin niteliği ve yöntemine dair bilimsel veriler öğrenme kuramlarında değişikliklere, yeni teorilerin doğuşuna kapı aralamıştır. Doğaldır ki bilgiye bakış ve eğitim alanındaki gelişmelerden din eğitimi anlayış ve uygulamaları da etkilenmiştir. Mahiyet itibarıyla genel eğitimden ayrı durmayan, onun bir parçası olan din eğitiminin bu gelişmelerden uzak kalması, onun etkisini, verimini azaltacaktır ve ilgi çekici olmasını önleyecektir.⁹⁰

Hull'un vurgu yaptığı, küresel mali rekabetin temel insani değerleri aşındırmakta olduğu, din eğitim-öğretimi hedefleri belirlenirken bu durumun göz önünde bulundurulması gerekliliğine benzer bir yaklaşımı Meydan şu ifadelerle ortaya koymaktadır: *"Oysa günümüz eğitim anlayışı kendine amaç belirlerken büyük oranda iş gücü, rekabet edebilirlik, toplumsal endişeler gibi araçsal beklentilerden yola çıkmakla eleştirilmektedir. Din eğitimi anlayışlarımızın da bundan uzak olduğunu iddia etmek kolay değildir. Zira din eğitimi süreçlerimizde de bireyin anlam dünyasından, manevi tecrübelerinden çok bireyi topluma feda eden şekilci bir anlayıştan kurtulduğumuzu söylemek mümkün görünmemektedir."*⁹¹

Aydın, bilgi anlayışında yaşanan değişimler ve öğrenen merkezli bir yapıya bürünen eğitim süreçlerini değerlendirdikten sonra şu tespitlerde bulunur: *"Bu noktada belirtmek gerekir ki, öğrenme/öğretme sürecinin düzenlenmesinde öğrenenin merkeze alınması ilkesi, dini muhtevanın din eğitimindeki önemini ortadan kaldırmak şöyle dursun zayıflatmamalıdır bile. Esasen, dini muhteva, kendi önemini kendi içinde, kendi niteliklerinde taşımaktadır. Düzenlenen din eğitiminin amaçları, öncelikle dini muhtevada yer alan değerlere göre oluşturulmak durumundadır."*⁹² İslam dini için en önemli muhteva âmentüde ifade bulan iman esaslarıdır ve sağlam bir inanç zemini üzerine kurulmayan din eğitimi, dindarlık anlayışında ve dini kimlik oluşumunda zemin kaymalarına neden olacaktır.

İslam'ın hedeflediği ahlaklı birey ve toplumun oluşumu, sağlam bir inanç zemini üzerine kurulan, Kur'an'da sıklıkla, "İman edip salih ameller işleyenler" şeklinde vurgulanan mümin kimliğinin inşasıyla mümkün olacaktır. Güler, imanı tasdikten sonra gelen, salih amel doğuracak bir motivasyon ve duyarlılık hali olarak tanımlamaktadır. Tasdikten sonra gelen imanın bireye eğitimle kazandırılması mümkündür. İmanın doğal sonucu ahlaklıdır. Ahlak eğitimi de böyledir. Bireye önce değerlerin bilgisi ve bunların motivasyon kaynağı (iman kast edilmekte) verilir, sonra davranış beklenir.⁹³

Bir itikat temeli üzerine kurulu olan din kavramı,⁹⁴ yeni nesillere öğretilirken temel soru, söz konusu itikadının hangi aşamalarda, hangi yöntemlerle öğretilceğidir. Kant, din eğitimine özel bir bölüm ayırdığı eserinde, çocukta dini bir itikadın oluşturulması sürecine dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Örneğin, çocuğun itikat eğitimi erken yaşta başlamalıdır önerisinde bulunmaktadır. Doğru olanın çocuğa yüce yaratıcı kavramından ve onun isimlerinden bahsetmeden önce insanlığın

⁹⁰ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 348-349.

⁹¹ Hasan Meydan, "Doktriner Düşünce ve Din Eğitimi: Anlamlı Öğrenme ve Bireysel Manevi Tecrübe Bağlamında Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2016), 88.

⁹² Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 350.

⁹³ İlhami Güler, "Ehl-i Sünnet'in Dindarlık Kriterleri ve Türk(İye) Dindarlığı", *İslâmiyât* 5/4 (2002), 101.

⁹⁴ Immanuel Kant, *Eğitim Üzerine*, çev. S. Emre Sekman (İstanbul: İz Yayıncılık, 2020), 71.

hedeflerinden bahsetmek, var oluş amaçlarını öğretmek ve çocuğun bakış açısını geliştirmek olduğu söyledikten sonra bir kaygısını dile getirmektedir. Bir aile bu tavsiyelere uyup çocuğa yüce yaratıcıdan sonra bahsetme kararı alırsa ve çocuk bundan önce başka bir figürü tanır ve sapkın, farklılaşmış fikirlere kapılırsa bu arzu edilmeyen bir durum olacaktır. Bu sebeple, çocukların hayal dünyalarında böyle sapkın bir fikrin yerleşmesi istenmiyorsa, dini fikirlerin aşılmasına erken dönemde başlanmalıdır.⁹⁵

İslam dini için en önemli muhteva âmentüde ifade bulan iman esaslarıdır ve sağlam bir inanç zemini üzerine kurulmayan din eğitimi, dindarlık anlayışında ve dini kimlik oluşumunda zemin kaymalarına neden olacaktır. İslam'ın hedeflediği ahlaklı birey ve toplumun oluşumu, sağlam bir inanç zemini üzerine kurulan, Kur'an'da sıklıkla, "İman edip salih ameller işleyenler" şeklinde vurgulanan mümin kimliğinin inşasıyla mümkün olacaktır. Güler, imanı tasdikten sonra gelen, salih amel doğuracak bir motivasyon ve duyarlılık hali olarak tanımlamaktadır. Tasdikten sonra gelen imanın bireye eğitimle kazandırılması mümkündür. İmanın doğal sonucu ahlaktır. Ahlak eğitimi de böyledir. Bireye önce değerlerin bilgisi ve bunların motivasyon kaynağı (iman kast edilmekte) verilir, sonra davranış beklenir.⁹⁶

Sonuç

Araştırmada analizine çalışılan örnek "Akîdetü İbn Dakîku'l-Îd" gibi dini metinler, yüzyıllar boyunca İslam dünyasının farklı bölgelerinde ve toplumlarında kalabalık kitlelerin zarûrât-ı dîniyye kapsamında olan temel İslam inanç esaslarını Kitap ve Sünnetin ruhuna uygun bir tarzda öğrenebilmelerini, bu doğrultuda iman ve heyecan geliştirebilmelerini amaçlamışlardır. Günümüzdeyse Akâid, ülkemizde müstakil bir ders olarak yalnızca İmam Hatip Liselerinde okutulmaktadır. Öğretim programı hedefi "Anadolu İmam Hatip Lisesi öğrencilerine inanç konularında doğru bilgi kazandırmayı hedeflemektedir."⁹⁷ ifadeleriyle ortaya konulan bu dersin, bir okul türüyle ve hedef kitle olarak ergenlik çağındaki gençlerle (11. Sınıf öğrencileri) sınırlandırılmasının yalnızca pedagojik gerekçelerle açıklanamayacağı kanaatindeyiz. Kant'ın belirli bir itikada dayanan dinin temel inanç esaslarının çocuklara erken yaşta öğretilmesi yönündeki görüşü, Aydın'ın Rousseau'dan alıntılıdığı, "Çocuk zekâsını çok iyi tanıyan bir zihnin, onlara mahsus bir akâid kitabı yazmasını pek isterim."⁹⁸ temennisi dikkate alınınca, çocukların gelişim özellikleriyle uyuşan, onların duyuşsal yönünün dikkate alındığı inanç esaslarına yönelik çalışmaların yapılması gerekliliği doğmaktadır.

İçerik ve kapsam açısından geleneksel akâid öğretiminde ele alınan konuların, ülkemizde hâlihazırda din eğitimi kapsamındaki öğretim programlarında genel olarak yer aldıklarını söylemek mümkündür. Ancak dersin öğretim programında bulunan kavram havuzunda klasik Akâid ilminin kavramsal çerçevesinin dışında kalan, güncel tartışmalı meselelerden yalnızca "Satanizm" kavramının yer aldığı dikkat

⁹⁵ Kant, *Eğitim Üzerine*, 71.

⁹⁶ İlhami Güler, "Ehl-i Sünnet'in Dindarlık Kriterleri ve Türk(İye) Dindarlığı", *İslâmiyât* 5/4 (2002), 101.

⁹⁷ Din Eğitimi Genel Müdürlüğü, "Öğretim Programları" (Erişim 14 Eylül 2022).

⁹⁸ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 350.

çekmektedir. Araştırma boyunca, Akâid ilminin doğuşunun, Rasûlullah'ın (s.a.v.) vefatı sonrası İslam toplumunda ortaya çıkan ihtilaflar döneminde olduğu; akâid eserlerinin içerikleri ve yöntemleri noktasında kaleme alındıkları konjonktürden etkilendikleri verileri delilleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştı. Din öğretimi modelleri üzerine araştırmaları olan Hull ve Nipkow gibi bilim insanlarının analizleriyle birlikte değerlendirilince, eğitimin temel amacının modern çağda mali rekabet ve tüketim kültürü etkisi altında aşınan ahlaki değerlerin gençlere kazandırılması olmalıdır. Ayrıca deizm, ateizm gibi inanç sapmalarından korunmaları amacıyla merkezinde Allah fikrinin yer aldığı bir din eğitimi sürecinin yürütülmesi ihtiyacı doğmaktadır. Her toplum kendi konjonktürü ve sosyo-kültürel yapısı doğrultusunda çocukları, gençleri için din eğitimi politikalarını belirleme hakkına sahiptir. Bu sayede popüler kültür, tüketim alışkanlıkları, küreselleşme vb. dini kimliklerde aşınmalara neden olan çağcıl problemlere karşı çözüm geliştirmek mümkün olabilecektir. Din öğretimi süreçlerine dâhil olan uzman ve araştırmacılara düşense; farklılıkları ötekileştirmekten, çatışmalardan uzak içerikler üretmek ve yöntemler geliştirmek, çocukları ve gençleri inanç noktasında tehdit eden çağa ait problemlerin de kavram havuzunda yer aldığı öğretim programları oluşturmak olmalıdır. Bu noktada geçmişin birikiminden yararlanmak, klasik akâid metinlerden hareketle yeni içerikler üretmek mümkün görünmektedir.

Acknowledgement / Teşekkür: I would like to thank Dr. Ramy Mahmoud for his contribution to the selection of the sample aqîdah text. / Örnek akîde metninin seçimi noktasında sunduğu katkıdan dolayı Dr. Öğretim Üyesi Ramy Mahmoud'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Akkuş, Halil İbrahim - Uçar, Ramazan. "Dindarlık Tipolojileri Bağlamında Türk Toplumunu". *Toplum Bilimleri Dergisi* 12/24 (2018), 115-139.
- Akyürek, Süleyman. "İlk ve Ortaöğretimde Din Öğretimi: Kuramsal Çerçeve". *Din Eğitimi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Altaş, Nurullah. *Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, 2022.
- Aşlamacı, İbrahim. "Öğretmenlerine Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Din Öğretimi Modelleri Çerçevesinde Konumlandırılması". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2018), 718-744.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Din Öğretiminde Yöntemler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 10. Basım, 2016.
- Aydın, Muhammet Şevki. *Din Eğitimi Bilimi*. Kayseri: Kimlik, 3. Basım, 2019.
- Bahçekapılı, Mehmet. "Din Eğitiminde Pedagojik Yaklaşımlar: 'Din hakkında Öğrenme' ve 'Dinden Öğrenme'". *Journal of Islamic Research*, 101-120.
- Bozbaş, Fatıha. "Eyyübî ve Memlûklü Dönemi Mısır'ında Fukahâ-Siyâsî Otorite İlişkisi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 2/2 (2020), 95-113.
- Celkan, Hikmet. "Eğitim ve Toplum". *Eğitim Sosyolojisi*. 40-68. Ankara: Pegem Akademi, 1.

- Basım, 2014.
- Cevizci, Ahmet. *Büyük Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 1. baskı., 2017.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *Lüma'ü'l-edille fi kavâ'id Ehlî's-sünne*. İstanbul: Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, 1803/3.
- Çağrı, Mustafa. "Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 11/138-141. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- Çelebi, Kâtib. *Keşfu'z-zunûn*. 2 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-müsennâ, 1941.
- Çınar, Mahmut. "Zarûrât-ı dîniyye". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 44. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.
- Doğan, Hüseyin. *İslam İnanç Esasları*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Din Öğretimi Genel Müdürlüğü. "Öğretim Programları". Erişim 14 Eylül 2022. <http://dogm.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari/icerik/14>
- Ebü Hanîfe, Nu'man b. Sâbit. *Fıkhü'l-ekber*. Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü'l-furkân, 1. Basım, 1999.
- Gölcük, Şerafettin. *Kelam Tarihi*. İstanbul: Kitap Dünyası, 4. Basım, 2000.
- Gölcük, Şerafettin - Toprak, Süleyman. *Kelâm*. Konya: Tekin Kitabevi, 1991.
- Güler, İlhamî. "Ehl-i Sünnet'in Dindarlık Kriterleri ve Türk(iye) Dindarlığı". *İslâmiyât* 5/4 (2002), 99-108.
- Hanbel, Ahmed b. Müsnedi Ahmed b. Hanbel. thk. Şuayb el-'Arnâvût - Adil Mesud. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2001.
- Hull, John M. "Demokratik Çoğulcu Topumlarda Din Eğitimi Üzerine Genel Değerlendirmeler". çev. Didem Nasman. *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları*. 33-51. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2. Basım, 2004.
- Huseynî, Zeynüddîn Abdürrahîm. *Nazm-u kit'ab'il-iktirâh*. Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 2006.
- İbn Dakîkâl'î'd, Ebu'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Ali b. Vehb el-Kuşeyrî. *Akîdetü İbn Dakîkâl'î'd /'Akîdetü ehli's-sünneti ve'l-cemâ'a*. haz. Nizâr Hamâdî. Tunus: Dârü'l-İmâm b. 'Arafe, 1. Basım, 2022.
- İbn Dakîkâl'î'd, Ebu'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Ali b. Vehb el-Kuşeyrî. *el-İlmâm bi ehâdisi'l-ahkâm*. thk. Hüseyin İsmail el-Cemel. Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 2002.
- İbn Dakîkâl'î'd, Ebu'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Ali b. Vehb el-Kuşeyrî. *İhkâmü'l-ahkâm şerh-u 'umdetü'l-ahkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: Mektebetü's-sünne, 1. Basım, 1997.
- İbn Dakîkâl'î'd, Ebu'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Ali b. Vehb el-Kuşeyrî. *Şerh-ul erba'ine hadîsen*. Mekke: Mektebetü'l-Faysaliyye, ts.
- İbn Mâce, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen-i İbn-i Mâce*. Kahire: Dâr-u İhyâ'il-Kütübî'l-'Arabî, ts.
- İpek, Fatih. "İslâm Eğitim Geleneğinde Bilginin Üretim, Paylaşım ve Dolaşım Kültürü Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 21/2 (2021), 749-775.
- İsfahanî, Râğîb. *Müfredât*. İstanbul: Çıra Yayınları, 3. Basım, 2012.
- K. Arpaguş, Hatice. "Osmanlı Geleneysel İslâm'ının Temel Kaynakları: İlmihâl ve Akâid Eserleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016), 327-376.
- Kant, Immanuel. *Eğitim Üzerine*. çev. S. Emre Sekman. İstanbul: İz Yayıncılık, 5. Basım, 2020.
- Koukounaras-Liagkis, Marios. "Religion in the Curriculum in the Post-Modern Era: Why Young People Should Know about Religion?" *International Journal for Cross-Disciplinary Subjects in Education (IJCDSE)* 3/1 (2013), 1373-1378.
- Köylü, Mustafa. "Batı Ülkelerinde Din Eğitimi: Genel Bir Bakış". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/4 (2017), 223-245.
- Kur'an-ı Kerim Meali. çev. Halil Altıntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011).
- Mâtürîdî, Ebü Mansûr. *Kitâbü't-tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi. Beyrut: Dâr'u Sâdır, 2001.
- Mert, Muhit. "Oş'lu Din Âlimi Ali b. Osman ve Bed'ül-Emâlî Adlı Eseri Bağlamında İtikadi Görüşleri". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7-8 (2005), 7-32.

- Meydan, Hasan. "Doktriner Düşünce ve Din Eğitimi: Anlamli Öğrenme ve Bireysel Manevi Tecrübe Bağlamında Bir Değerlendirme". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2016), 85-114.
- Nipkow, Karl Ernst. "Avrupa Birliği Anlayışı Çerçevesinde Almanya'da Din Öğretimi". çev. Didem Nasman. *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları*. 52-74. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2. Basım, 2004.
- Oktay, Ayla. *Eğitime Giriş*. Ankara: Pegem Akademi, 9. Basım, 2018.
- Okumuşlar, Muhiddin. "Çok Kültürlü Toplumlarda 'Din Hakkında Öğrenme' ve 'Dinden Öğrenme' Modeli". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/2 (2007), 251-264.
- Özel, Ahmet. "İbn Dakîkul'îd". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 19/407-409. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.
- Özen, Şükrü. "'Teftâzânî", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40/299-308. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l Çayb-Tefsîru'l Kebîr*. Beyrut: Dâr-u İhyâ'it-Türâsi'l 'Arabî, 3. Basım, 2008.
- Şâtıbî, İbrahim b. Musa. *el-Muvâfakât*. çev. Mehmet Erdoğan. 4 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- Taftazânî, Mesud b. Ömer. *Kelâm ilmi ve İslâm akâidi: = (Şerhu'l-akâid)*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 3. baskı, 1991.
- Tatar, Burhanettin. "Din Dilinin Ontolojik-Tarihsel Karakteri Üzerine Notlar". 19-62. İstanbul: *Kuramer*, 2015.
- Türcan, Galip. "Kelam Dilinin Kurgusal Niteliği". *İslami İlimler Dergisi* 4/1-2 (2009), 85-101.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "'Akîdetü İbn Dakîkul'îd". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989.
- Yeşilyurt, Temel. "Rü'yetullah". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 35/311-314. Türkiye Diyanet Vakfı, 2008.